

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи магістра на тему:

«Селянський повстанський рух на

Харківщині в період Гетьманату (1918 р.)»

Виконав: студент VI курсу денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Шелудько Олексій Олексійович

Керівник: д.і.н., проф.

Наумов Сергій Олександрович

Рецензент: к.і.н., доц./ д.і.н., проф.

.....П.І.Б.....

Зміст

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1 Історіографія проблеми.....	7
1.2 Джерельна база дослідження.....	19
1.3 Методологічна основа дослідження.....	23
Розділ 2. Соціально-економічне становище Харківської губернії на 1918 рік.	
Характеристика тогочасного селянства	
.....	24
Розділ 3 Аграрна політика часів гетьманату Павла Скоропадського.....	34
Розділ 4. Повстанський рух на Харківщині	
4.1.Зародження селянського повстанського руху.....	43
4.2.Активізація та радикалізація селянського руху.....	68

Вступ

Актуальність. Короткий, але насичений період історії аграрної політики уряду Української держави Павла Скоропадського буде ще вимагати чимало праць дослідників над докладним аналізом й усебічним виясненням подій, пов'язаних з цією центральною проблемою української революції. Досі недостатньо дослідженими залишаються й регіональні особливості соціальної поведінки українського селянства в Харківській губернії в період Української революції.

Земельна справа в Україні, яка виявила свою повну гостроту в час революції, сконцентрувала в собі чимало елементів нагромаджених історією, соціальним тогочасним ладом та господарством.

Гетьманський час став напруженим періодом відносин між різними соціальними групами. Період гетьманату в земельному питанні став на шлях реакції, опираючись в своїй політиці на великих землевласників. Проте його уряд був не самотнім у бажанні повернути землі поміщикам. Була ще одна військово-політична сила, яка не ратувала за залишення землі селянам та хотіла якнайскорішого вирішення аграрного питання – німецькі та австро-угорські окупаційні війська.

Після більшовицької влади та “чорного” переділу селяни отримали, вперше за довгий час, право хазяйнувати на власній землі та незалежність від поміщика. Тому вже не зустріли спокійно повернення старих подекуди дореволюційних укладів. І хоча на початку селянські виступи та акції непокори були архаїчними, неспланованими та неорганізованими, більше схожими на стихію. В свою чергу, чим більше гетьманський уряд тягнув з аграрною реформою та чим більшим та частішим стає свавілля окупаційних військ, тим більше селянство стає агресивніше налаштованим стосовно стану справ. За короткий час селянсько-повстанський рух переростає у повноцінну партизанську війну на селі, яка й стане одним з

головних чинників повалення Гетьманату. Але супротив не був однорідним рухом, тому слобідське селянство стає гарним полем для агітації різними політичними силами, головними з яких стали більшовики та українські опозиційні сили.

Дослідження селянсько-повстанського руху на Харківщині під час Скоропадського дає можливість розкрити глибинні соціальні причини та мотивацію селянського руху. Будучи на той момент найчисленнішим соціальним прошарком в регіоні, селянство відігравало активну роль у революційних процесах, борючись за свої права та відстоюючи власні інтереси в умовах економічної та політичної нестабільності.

Важливість роботи полягає ще й у тому, що вивчення селянського руху поміж різних регіонів значно різниться. Якщо, наприклад, Звенигородсько-Таращеньському повстанню та так званій “отаманщині” на південних територіях України присвячено велика кількість наукових робіт, то про повстання під проводом Г. Савонова незаслужено рідко згадується у історичній літературі.

Також однією з причин, яка актуалізує вивчення селянсько-повстанського руху, є сучасні процеси, пов’язані з політикою, історичною пам’яттю та створенням міфологем. Останнім часом в мережі інтернет все частіше можна зустріти матеріали авторів чи навіть видання, які так чи інакше романтизують особисто гетьмана Павла Скоропадського та ідеалізують часи його правління, стоячи на ідеологічних засадах українського консерватизму. Дана робота має на меті показати, що ідеалістичне бачення на історію Української держави не відповідає дійсності, особливо в соціально-економічній політиці, показати розбіжності між декларованими принципами та баченнями останнього гетьмана з реаліями, які склалися, як то кажуть “на землі”.

Об’єктом дослідження є селянський повстанський рух під час Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року в Харківській губернії.

Предметом дослідження є причини, мотивація та хід цього руху, вплив на нього з боку різних політичних сил.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з гетьманського перевороту 29 квітня 1918 року до повалення режиму Скоропадського у грудні того ж року.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію тогочасної Харківської губернії. У 1918 році це були території Сумського, Лебединського, Охтирського, Богодухівського, Валківського, Харківського, Вовчанського, Зміївського, Ізюмського, Куп'янського та Старобільського повітів.

Мета роботи полягає в створенні цільної картини акцій селянського спротиву економічній політиці під час Української держави Павла Скоропадського на території Харківської губернії, характеристиці притаманних рис та мети повстанського руху, вивченні причин, які спровокували та підсилювали дані дії селянства, підвищенні обізнаності в соціальних проблемах села того часу.

Для виконання поставленої мети слугують **завдання**:

- визначити соціально-економічні передумови селянського незадоволення;
- проаналізувати політику уряду Павла Скоропадського;
- спробувати відтворити соціально-політичний портрет тогочасного селянина;
- дослідити вплив німецької та австро-угорської військово-окупаційної адміністрації на політику Української держави в аграрній сфері;
- простежити прояви свавілля, беззаконня відносно сільського населення губернії з боку німецьких військ;
- визначити форми опору;

- з'ясувати, який вплив на селянство Харківської губернії мав супротив сусідніх територій;
- встановити, які політичні сили агітували селянство спочатку на повстанський, а потім на антигетьманський рух;
- охарактеризувати, як гетьманська влада разом з німцями намагалась боротися з цим явищем;
- прослідити, як радикалізувався селянський рух, як архаїчні акції непокори призвели до фактичної громадянської війни на селі.

Наукова новизна роботи полягає в концентрації висвітлення теми селянських повстань саме за часів Гетьманату. Багато інших наукових робіт щодо повстанського руху на селі значною мірою описували весь період Української революції 1917-1920 років, тому опис проблеми саме в часи Скоропадського був або поверховим, або недостатньо розкритим. Також робота покликана компенсувати недостатність вивчення даної проблематики саме в Харківській губернії, через те, що дослідження даного періоду на даній території, виключно на думку автора, є не достатньо представлені в історичному колі.

Практичне значення. Дослідження робить певний внесок у розробку проблем становлення, розвитку селянського повстанського руху на території Харківської губернії під час Української Держави. Результати дослідження можуть бути використані під час написання наукових праць і навчально-методичних посібників із новітньої історії Харківської та інших областей, України та підготовці спецкурсів з історії селянства, краєзнавчих досліджень, при створенні навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографія аграрної політики та конфлікти на цьому в період гетьманства Павла Скоропадського представлена доволі широким списком літератури. Такий стан прав визначений тим, що саме аграрна сфера та конфліктна ситуація різних прошарків суспільства під час Української революції 1917-1921 років стояла дуже гостро. Наявні роботи, стосовно даного питання, за історіографією можна умовно поділити на три великі частини: радянська, закордонна та сучасна.

Накопичення інформації про регіональну специфіку селянського руху у Харківській губернії, радянська історіографія розпочала у 1920-х роках. Написана по слідах недавніх подій, вона через це, являє собою особливу цінність, будучи в ряді випадків єдиним джерелом для висвітлення найважливіших подій історії революційних подій на території України. У результаті значної роботи вийшли збірники статей і спогадів учасників революційного руху, які публікувались в спеціальному журналі “Літопис революції”¹, в яких зібрано цікавий фактичний матеріал про діяльність місцевих більшовицьких організацій, про роботу Рад, міських дум, про робітничий і селянський рух², про підготовку і проведення соціалістичної революції в різних районах України.

На десятиліття Жовтневого перевороту виходять нариси присвячені боротьбі за встановлення радянської влади в Україні. Для дослідження найбільш цінним стала робота “Десять лет борьбы и социалистического

¹ Романченко Ю. А. З партизанського руху в “нейтральній зоні” // Літопис революції. 1929. Вип. 5-6. с.

² Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №1(28). Державне видавництво України 1928.

строительства на Изюмщине”³ під авторством А. Г. Воробйова. Робота, хоч і маючи пропагандистські штампи та висвітлюючи лише більшовицьке підпілля та пробільшовицькі партизанські загони, все ж має велику кількість важливої фактичної інформації, яка базується на спогадах діячів.

У 1928 році побачила світ праця Р. Ейдемана та М. Какуріна “Громадянська війна на Україні”⁴. Зазначена робота є офіційним викладом подій Української революції 1917–1921 рр. більшовицькою владою в Україні і направлена на утвердження в свідомості громадян новоствореного СРСР “значущості та невідворотності перемоги Жовтня”. Повстанського руху на теренах Слобожанщини дослідження торкається побіжно, говорячи про всю територію Лівобережжя.

Перші роботи, які стосувалися виключно гетьманського періоду Української революції, радянська історіографія починає на початку 1930-х років, концентруючись на німецькому факторі в Україні. Наростаючий інтерес пов’язується з міжнародним загостренням і пов’язується з приходом до влади в Німеччині Адольфа Гітлера. Саме виходячи з агітаційних причин, у 1936 році на світ з’явилася одна з найбільших за вмістом документальних джерел та найвідоміших книг, присвячена періоду гетьманату “Крах немецкой оккупации на Украине”⁵ під авторством Горького, Мінца та Ейдемана, яка показувала внутрішню переписку та документацію найвищих чинів німецької військово-політичної адміністрації під час окупації України. Містячи велику кількість агітаційно-пропагандистських штампів, слід відмітити її важливість, так як в ній міститься велика кількість документів, які раніше не використовувались або взагалі були надруковані вперше. Проте, з другої половини 1930-х до кінця

³ Воробйов А.Г. Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917-1927). Изюм: Окрпофком, 1927. 73 с.

⁴ Ейдеман Р., Какурин М. Громадянська війна на Україні / ред. В. Я. Чубар. Харків: Держ. вид-во України, 1928. 71 с.

⁵ Горький М., Минц И., Эйдеман Р. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). Госиздат, 1936. 205 с.

1940-их років історики, через розпочаті великі репресії, намагаються уникати тематик, які могли бути пов'язані з соціальним або політичним рухом на території України, що й зумовило повне припинення досліджень селянського руху.

Вивчення цієї теми поновлюються у 1950-1980 роках, коли цензура радянського режиму трішки слабшає. Загалом, період 1950-х-1960-х років характеризується тим, що з'являється велика кількість робіт присвячена саме періоду окупації України німецькими та австро-угорськими військами. Спільними рисами більшості робіт цього періоду була ідеологічна зааганжованість, насадження міфологеми про вирішальну роль РКП(б) у боротьбі з гетьманським “буржуазно- поміщицьким режимом” та австро-німецькими інтервентами. А щодо боротьби селян, для прикладу, найчастіше використовувалось повстання у Звенигородсько-Таращанському повіті в серпні 1918 року, а всі інші прирівнювались до нього або майже не згадувались до загального антигетьманського повстання.

Одним з перших дослідників, який був більш обережним у висновках стосовно вирішальної ролі РКП(б), став В.Є. Тичина⁶. В своїй роботі він вперше вказав на незначні успіхи більшовицького підпілля та агітаційного впливу комуністів, організації селянських акцій та очолюванні антигетьманського повстання в цілому.

Істотні зрушення щодо вивчення селянської проблематики стаються після здобуття Україною незалежності у 1991 році з падінням радянського тоталітарного режиму. Історики отримали доступ до раніше закритих архівів та фондів. Це й стало причиною для якісно нового підходу до вивчення селянського руху загалом та на Слобожанщині зокрема.

⁶ Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 р. Харків: Видавництво Харківського університету, 1969. 285 с.

Теми селянського руху за часів Української держави торкнувся Я.В. Мотенко⁷. Безпосередньо аналізу та висвітлення подій саме у Харківській губернії були присвячені роботи Ярослава Мотенка. Присвятивши свою наукову дисертацію цій проблематиці, автор дійшов до висновку, що селянський рух на Харківщині слід розглядати як низку спроб самоорганізації найініціативнішої частини хліборобського населення з метою захисту власних економічних, політичних і національних інтересів. На думку автора, цей процес в регіоні виник не спонтанно, а через непродуману аграрну та національну політику Російської імперії, а вже приводом до нього стала Лютнева революція 1917 року та соціально-політичні перетворення, викликані нею.

Серед досліджень німецького впливу на тогочасний український уряд виділяється робота Руслана Яковича Пиріга, який більшу частину своєї наукової діяльності присвятив добі Гетьманату.

Значну роботу щодо вивчення економічної політики гетьмана Павла Скоропадського здійснив Павло Гай-Нижник⁸. В своїх роботах історик детально дослідив фінансову структуру Української держави, податкову та бюджетну сферу, функціонування Земельного банку тощо. Роботи даного автора стали дуже корисними, адже для вивчення повстанського руху на селі, адже спочатку треба визначити його причини, з'ясувати чим була викликана незадоволеність селянства, а підстави до таких дій виникають саме з економічної та соціальної політики Гетьманату.

Проблематика селянського руху також висвітлювалась й у монументальних творах, а саме у двотомнику “Нариси історії Української

⁷ Мотенко Я. В. Селянський рух в Харківській губернії (1917-1921): дис. ...канд. іст. наук. Харків, 2005. 195 с.

⁸ Гай-Нижник П. П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917-1930 рр.). К.: Цифра-друк, 2006. 303 с.

Революції 1917-1921 рр”⁹, написаним колективом авторитетних спеціалістів з цієї тематики під керівництвом В.А. Смолія. Окремий розділ роботи був присвячений не більшовицьким селянським повстанням, а головним причинам вибухів на селі, проти повернення поміщицького укладу, посилений економічний тягар та свавілля німецьких та австро-угорських окупаційних військ.

Непоганий джерельний матеріал, щодо соціально-економічного становище селянства у добу Гетьманату можна знайти в різних роботах, які на перший погляд слабо відносяться до проблематики даної роботи. Так в роботі “Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921)”¹⁰ вже згаданий В. Верстюк доволі цілісно та докладно описує всі ті негативні практики, які використовували окупаційні війська в Україні, що й слугує початком збройного опору проти німецької та гетьманської адміністрації з боку селянства, яке й ставало мобілізаційним ресурсом таких ось рухів, які в історіографії називаються отаманщиною. Так склалося, що історичною територією для існування даного антиурядовго руху став південь України, проте це повністю відповідає дійсності. Досліджуючи шлях як Григорія Савонова так і його загону дослідники Л.Щирбля та Л. Ісаїв заповнюють білу пляму, яка довгий час існувала щодо отаманщини на території Харківщини¹¹.

У дослідженні будь-якого історичного періоду важливим є всебічне вивчення політичних сили, які відіграють значну роль в житті держави й опирається влада. Для Скоропадського таких організацій було декілька, в головну чергу це були: Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс, Українська демократично-хліборобська партія, Партія народної

⁹ Нариси історії української революції 1917-1921 років у 2 кн. / редкол.: В.А. Смолій (голова) Солдатенко В.Ф., Пиріг Р. Я., Смолій В.А., Верстюк В.Ф. та ін.. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. К.: Наукова думка, 2011 390 с.

¹⁰ Верстюк В. В. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921) К.: Наук.думка, 1992. 368 с.

¹¹Ісаїв Л., Щирбля Л.Отаман Савонов. Харків С.А.М.”, 2014. 276 с.

свободи тощо. Немаловажливим, а подекуди ключовим фактором в формуванні політики останнього гетьмана відігравали австро-угорська та німецька військові адміністрації. Дослідження даних вагомих сил у політичному житті Української Держави було приділено немало робіт різних авторів. Значним для нашого дослідження стали праці Руслана Пирога. Присвятивши чимало робіт у своєму творчому спадку проблематикам Української Держави, стали вагомим джерелом інформації. Серед таких можна виділити “Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року”¹². Праця мала на меті повний опис політики Центральних держав в Україні, методи її реалізації та думки головних діячів німецької адміністрації.

Не оминає й автор теми еліти Української Держави, написавши статтю “Правляча еліта Української гетьманської держави: вищі урядовці (жовтень – грудень 1918 року)”¹³. Персональний склад урядів Гетьманату Павла Скоропадського заслуговує на детальний аналіз, оскільки кожен міністр вносив свій унікальний внесок у функціонування державного апарату. Варто звернути увагу на такі аспекти, як етнічне походження, партійна приналежність, освітній рівень, попередній управлінський досвід та соціальний статус членів уряду. Ці характеристики значною мірою впливали на формування позицій міністрів під час ухвалення урядових рішень, а також на вибір стратегічного політичного курсу держави. Аналіз таких факторів дозволяє краще зрозуміти, як особисті та професійні особливості представників уряду визначали динаміку роботи гетьманської влади, її пріоритети та ефективність в умовах складної політичної ситуації. Більш того, дослідження цих чинників допомагає виявити, яким чином баланс між інтересами різних соціальних, етнічних та політичних груп

¹² Пиріг Р. Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 358 с.

¹³ Пиріг Р.Я. Правляча еліта Української гетьманської держави: вищі урядовці (жовтень – грудень 1918 року) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. 2013. Вип. 9. 34-47 с.

відображався у складі уряду та впливав на його стабільність і політичну лояльність. Такий підхід дає можливість глибше зрозуміти механізми державного управління в добу Гетьманату і розкрити взаємозв'язки між персональними рисами міністрів та загальними тенденціями розвитку Української держави під проводом Павла Скоропадського. Нас же в основному серед списку гетьманських міністрів найбільше цікавлять міністри земельних справ – Колокольцев Василь Григорович та Леонтович Володимир Миколайович.

Вельми корисними роботами з цього питання стали дослідження Олени Любовець. Окремо слід відмітити “Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П.Скоропадського”¹⁴ та “Політична опора гетьманату П. Скоропадського”¹⁵. Перелічені статті дають змогу більш повно дослідити політичне життя Української Держави.

З цих же причин варто відмітити й праці Валерія Солдатенка. Роботи автора в собі гарну джерельну базу, автор намагався проаналізувати, чому саме Скоропадський став на чолі України та до яких політичних наслідків це призвело. Відмітити треба в першу чергу роботи “Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму”¹⁶ “П. Скоропадський і доля гетьманату”¹⁷ та інших.

Не менш важливим для дослідження повстанського руху є вивчення власне нашого головного об'єкта дослідження – селянства, спробувати сконструювати його політичні риси, проаналізувати його свідомість не як

¹⁴Любовець О.М. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П.Скоропадського // Український історичний журнал. 2008. №4. С. 60–72.

¹⁵Любовець О.М. Політична опора гетьманату П.Скоропадського // Український історичний журнал. 2013. № 3. С. 31–44.

¹⁶Солдатенко В.Ф. Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. 2008. №4. С. 5–19.

¹⁷Солдатенко В.Ф. П. Скоропадський і доля гетьманату // Студії з історії української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 166–183.

об'єкта історії, а суб'єкта. Серед таких варто відмітити дисертацію Олександра Михайлюка: “Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття XX ст. (1900-1922 рр.): Соціокультурні трансформації”¹⁸. Поставивши за мету дослідження аналі трансформацій селянства як соціальної спільноти та його культури в умовах модернізаційних та революційних перетворень перших десятиліть XX ст. Культура тут розуміється в широкому плані як спосіб життєдіяльності, в аксіологічному – як система норм та цінностей, в семіотичному – як система знаків та символів, що складають свого роду програму, патерни життєвих практик селянства спільноти та його культури в умовах модернізаційних та революційних перетворень перших десятиліть XX ст., автор показує як в часи революції змінювались політична обізнаність та погляди селянства України.

Праці Ірини Еткіної теж стали в нагоді, як вагомі на матеріал. Серед таких відокремлю “1918 рік на Чернігівщині у сприйнятті селянства”¹⁹ та “Політична свідомість селянства Чернігівської губернії під час Української революції 1917–1921 рр.”²⁰. Її роботи звичайно, напряду не торкаються Харківської губернії, проте задля надання оцінці повстанського руху ми вимушені викистовувати інформацію з інших губерній. Це зумовлено рядом причин. По-перше, це зумовлене коротким за проміжко часом Української Держави в рамках Української революції. По-друге, через нестачу джерельної бази. Інформація з інших губерній більш детальніше описує те, що відбувалося за часів правління останнього гетьмана. Однак у дослідженні найчастіше буде використовуватися інформація з сусідніх з

¹⁸ Михайлюк О.В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття XX ст. (1900-1922 рр.): соціокультурні трансформації. дис. ... канд. іст. Наук. Дніпропетровськ 2009. 411с.

¹⁹ Еткіна І.І. 1918 рік на Чернігівщині у сприйнятті селянства // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. 2013. Вип. 9. С. 113-125.

²⁰ Еткіна І.І. Політична свідомість селянства Чернігівської губернії під час Української революції 1917–1921 рр. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наукових статей. Вип. 7. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. 148-162с.

Харківською губернією, а саме: Чернігівська, Катеринославська та Полтавська.

На 2010-ті роки припадає час, коли кількість наукових праць, що досліджували саме проблематику селянського руху загалом та на території Харківській губернії, почала збільшуватись. Серед таких наукові праці Владислава Резнікова “Антигетьманський повстанський рух на Слобожанщині (травень-листопад 1918 року)”²¹ та “Селянський повстанський рух на Слобожанщині в 1918 – 1923 рр. Частина I (1918 – грудень 1919 рр.)”²². В своїх працях автор розвінчує радянський наратив стосовно вирішальної ролі більшовицької партії, а головним чинником повалення Павла Скоропадського стала поразка Німеччини та Центральних країн у Першій світовій війні на “штиках”, на яких й тримався гетьманський режим, а також відсутність власної регулярної армії та опора на невеликі верстви населення. Селянсько-повстанський рух походив під гаслами антиурядовими та боротьбою з поміщиками, а не під радянським.

Важливо зазначити й збірники наукових конференцій присвячених питанню гетьманату Павла Скоропадського. Окремо відмітимо збірник “Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії”²³, який вийшов за матеріалами наукової однойменної конференції, присвяченій 90-річчю утворення Української Держави та 135-річчю від дня народження Павла Скоропадського.

Події Української революції 1917-1920 р.р. привернули увагу істориків не тільки в Україні та СРСР, а й в іноземних країнах. Так, першою великою працею, яка була присвячена вивченню цього періоду стала книга

²¹ Резніков В.В. Антигетьманський повстанський рух на Слобожанщині (травень-листопад 1918 року) “Молодий вчений” № 5 (20) С.77-83.

²² Резніков В.В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині в 1918 – 1923 рр. Частина I (1918 – грудень 1919 рр.). Х.: НУЦЗУ, ХДУХТ, 2017. 197 с.

²³ Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р., : [збірник] / Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с.

Дж.Решетара “The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study in Nationalism”²⁴. Спираючись на широке коло джерел та аналізуючи соціальну ситуацію, що склалася в Україні протягом вищеназваного періоду. Головною проблемою та гальмуючим чинником всіх можливих суттєвих змін на думку автора є національна несвідомість українського селянства.

Після 1991 року та отримання Україною незалежності, іноземні історики, як і їхні українські колеги, отримали можливість вивчати та використовувати унікальні архівні документи тих часів. Так, у 1997 році старший дослідник Університету Неаполя, професор Іельського університету Андреа Граціозі публікує свою монографію “Більшовики і селяни на Україні, 1918-1919 роки. Нарис про більшовизми, націонал-соціалізми і селянські рухи”²⁵. Селянський повстанський рух в Україні, автор однозначно трактує, як український національно-визвольний рух, що бажав втілити в життя власну модель державності. А.Граціозі припускає у своїх роботах, що поряд з причинами економічного характеру, важливим фактором у загостренні збройного протистояння в Україні були й етнічні протиріччя.

У 1998 році виходить книга професора Індіанського університету, американського історика Г. Куромії “Свобода і терор на Донбасі. Українсько-російське прикордоння 1870-1990 рр.”²⁶. Досліджуючи історію Донбасу, торкається й теми селянства при Гетьманаті. Автор наводить приклади звірств німецьких військ по відношенню до місцевого населення та описує загалом важку ситуацію, яка склалась в регіоні на той час.

²⁴John S. Reshetar, Jr. The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study in Nationalism. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1952. 363 с.

²⁵ Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918-1919 годы : очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях: монография. Отв. за вып. А. И. Ушаков. АИРО-XX, 1997. 195 с.

²⁶ Гіроакі К. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки. Пер. з англ Кьорян Г., Агєєв В. Передм. Немирі Г. К.: Основи, 2002.510 с.

Використовуючи творчий доробок багатьох істориків, як й українських так і зарубіжних була видана колективна монографія “Україна між самовизначенням та окупацією 1917-1922”²⁷. У своїй роботі автори показують, які плани мали австрійська та німецькі адміністрації, приводиться гарний статистичний матеріал щодо розподілення земель поміж поміщиками та селянством, як вони намагаються пришвидшувати розв’язання земельного питання як при УНР так і при Гетьманаті. У 2016 році виходить книга Марка Бейкера “Peasants, Power, and Place: Revolution in the Villages of Kharkiv Province, 1914–1921”²⁸, яка своєю чергою є частиною Гарвардської серії українознавчих студій. Автор у своїй роботі розкриває проблеми політики німецьких окупаційних військ на території Харківської губернії. Досліднику вдалося залучити велику кількість документів, через це матеріал став досить корисним для роботи.

Висновок. Селянський рух на території України, включно з Харківською губернією, залишається темою, яка отримала відносно обмежену увагу в історіографії. Беззаперечно, значна частина досліджень присвячена вивченню соціального статусу селянства, його світогляду та ролі в суспільстві. Також варто відзначити вагомий доробок у сфері аналізу політичних процесів Української Держави, зокрема аграрних реформ. Проте питання конфліктів, що виникали на тлі земельної проблематики, залишаються недостатньо опрацьованими. Ця тематика, безумовно, заслуговує більшого висвітлення, оскільки відображає ключові аспекти суспільного розвитку України в період революційних змін.

²⁷ Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. /Упорядник Вольфрам Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг, П.Ліб, Г.Касьянов та інші. К.: Ніка-Центр, 2015. 512 с.

²⁸ Baker M. R Peasants, Power, and Place. Revolution in the Villages of Kharkiv Province, 1914–1921 / Editorial Board: Michael S. Flier, George G. Grabowicz, Lubomyr Hajda, Serhii Plokhly. Ukrainian Research Institute Harvard University. Cambridge, Massachusetts, 2016. 285 p.

У радянський період селянський повстанський рух, зокрема події 1918 року, часто використовувався у пропагандистських цілях для формування образу більшовиків як визволителів українського трудового народу. Лише з отриманням Україною незалежності історики отримали змогу поглянути на ці процеси більш об'єктивно, відійшовши від догматичних інтерпретацій радянської доби. Це стало можливим завдяки доступу до нових методологій та співпраці з міжнародними дослідниками.

Закордонна історична література, особливо роботи з США та країн Західної Європи, присвячена селянським повстанням в Україні, представлена обмежено, а регіональний аспект висвітлюється ще рідше. Це може бути пов'язано як із віддаленістю цих країн від українських подій, так і з труднощами, які ці держави переживали у власній історії. Проте матеріали іноземних досліджень заслуговують уваги, адже часто вони не поступаються за якістю роботам українських істориків, і їхнє залучення могло б певною мірою збагатити роботу.

1.2 Джерельна база дослідження

Джерельна база магістерської роботи доволі широка та включає в себе: мемуари діячів Української Держави, представників українського національного руху та більшовиків, збірники документів, матеріали преси.

Комплекс документальних джерел складається з актових матеріалів і документів офіційного діловодства. До даної групи відносяться нормативно-правові документи, які регулювали земельні відносини та стосунків з місцевим населенням, офіційне діловодство в першу чергу Державної варти та старост повітів та губернського. Переважну більшість матеріалів другої групи становить протокольна документація, міжвідомче листування, серед таких: доповіді, телеграми, звіти, документація військових установ, звернення влади до населення. Серед такого плану збірників можна виділити «Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922)»²⁹.

Для все бічного та об'єктивного дослідження найважливіше місце займають архівні документи. Однак, у зв'язку з війною, архіви закриті, а більшість фондів не оцифровано. Через цю причину в нашому дослідженні відіграють важливу роль збірники різних документів. Слід зауважити, що більшість збірників було надруковано та вийшли в часи СРСР, а тому не мають документів, які торкалися теми українського антигетьманського руху. У 1967 році вийшла робота під редакторством Королівського С.М та Рибалки І.К. «Гражданская война на Украине 1918-1920. Том 1. Книга 1.

²⁹ Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922). Упорядкував Кавунник В.Л. Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2018. 612с.

Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории”³⁰.

Автори зібрали величезну кількість матеріалу по всій території тогочасної Української Держави, зокрема Харківської губернії. Документальні джерела про стан справ на селі, тільки тепер виключно Харківської губернії були зібрані в роботі все того ж І. К. Рибалки “Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции 1918-1920 гг.”³¹.

Під головуванням Валерія Андрійовича Смоля та завдяки величезній праці цілої колегії істориків виходить двотомний збірник документів присвячений діяльності Ради Міністрів Української Держави³². Упорядники даного збірника ставили собі за мету відібрати серед численного кола джерел з історії останнього українського Гетьманату архівно-документальний комплекс, який би найповніше репрезентував інституціональний рівень функціонування цього державного утворення.

Особливо значущим та потребує окремим згадування для вивчення періоду гетьманщини є газета “Державний вісник”. Бувши офіційним друкованим органом Ради Міністрів Української Держави, він містить величезні масиви інформації, щодо діяльності та постанов уряду, його реформ та взагалі політичного життя країни.

Окремим джерельним пластом є мемуарна література. Серед найцікавіших робіт слід згадати мемуари гетьмана Української Держави П.П.Скоропадського. В його “Спогадах”³³ аграрна тематика посідає

³⁰ Королівський С.М., Рибалка І.К. Гражданская война на Украине. 1918-1920 Т. 1, кн. 1 : Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. Издательство Наукова думка (Київ). 1967. 873с.

³¹ Рибалка І.К. Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции 1918-1920 гг. Прапор, Харків, 1973. 321с.

³² Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник), В. Смолій, Г. Боряк, З. Когут та ін. К.: Темпора, 2015. 790 с.

³³ Павло Скоропадський Спогади. Квітень 1917 – грудень 1918. Наш Формат. Київ. 2023 456 с..

важливе місце. Він спробував висвітлити суть аграрної проблеми в Україні, спираючись на статистичні дані, зокрема й по Харківській губернії. На думку автора, головною причиною безземелля селянства була велика густота аграрного населення в Україні, що й зумовлювало безрезультатність зрівняльного розподілу землі. Скоропадський, будучи людиною консервативних поглядів, вважав єдиновірним шляхом вирішення земельного питання в реформах, які розробив та почав реалізовувати ще за царських часів Петром Столипіним. Колишній гетьман в своїх мемуарах намагався довести, що земельна політика його уряду передусім була націлена та переслідувала інтереси виключно держави і селянина і лише в останню чергу поміщиків. Натомість селянський повстанський рух Скоропадський оцінював як криміногенне явище, водночас піддаючи критиці консервативну політику Союзу Хліборобів і Союзу Земельних Власників, недалекоглядну та грабіжницьку аграрну політику німецьких і австро-угорських окупаційних військ. Загалом мемуари гетьмана є досить сильно суб'єктивними та занадто ідеалізованими в оцінці власної політики.

Про великий вплив німців на політику Української держави в своїх мемуарах писав Дмитро Дорошенко³⁴. Займаючи пост міністра закордонних справ він був гарно обізнаним в політичних та економічних інтересах представників Центральних Держав. Розповідає особисті моменти перемовин з гетьманом стосовно земельного питання, “проливає світла” на політичне життя в середині владних кіл

Вагомою на інформацію щодо подій у Харківській губенії є й мемуари та документи, які публікувались в СРСР. Серед основних таких збірників журнал “Літопис Революції”. Бувши друкованим органом Істпарту ЦК

³⁴ Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920). Українське видавництво. Мюнхен, 1969. 543 с.

КП(б)У, а й відповідно містячі в собі елементи пропаганди, він все ж таки є вагом джерелом інформації, оскільки має в собі спогади діячів. Хоча й містить в собі пропагандистські наративи про провідну роль партії у боротьбі з німецькими та не тільки окупантами.

Значною, з точки зору матеріалу, щодо селянського руху на території Харківської губернії, стала фундаментальна серія досліджень “Історія міст та сіл УРСР”³⁵. Для неї, як для більшості досліджень, була характерна прокомуністична направленість з притаманними ідеологічними штампами та стереотипами.

³⁵ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Харківська область / Ред. кол. тому: Сіроштан М. А. (голова редкол.), Астахов В. І., Бурик Г. Г., Голиков С. З., Драч А. С., Дяченко М. Т., Колісник М. К., Ксензенко М. І., Лавриненко Л. Л., Мірошников І. Я., Михаєвич М. А., Окладной Г. М., Островський С. Я., Романенко К. Ф., Рущенко П. Т., Рибалка І. К., Селіванов В. М. (відп. секр. редкол.), Скларов Ю. О., Слюсарський А. Г., Сиров П. К., Шиян К. К., Ярмолів О. М. АН УРСР. Інститут історії. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. 664 с.

1.3. Методологія та методи дослідження.

Методологічною основою даної магістерської роботи є принципи історизму, об'єктивності й системності.

Метод історизму в даному дослідженні слугує для розгляду повстанського руху в ретроспективі для більш детального вивчення його становлення, розвитку. Як всім відомо, нічого не відбувається в вакуумі, тому необхідно детально дослідити, які соціально-політичні та соціокультурні чинники зумовили його розгортання. Також даний метод передбачає використання широкого спектру підходів з різних інших наукових дисциплін. Серед загальнонаукових застосовувалися: методи аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, узагальнення, системного підходу і тому подібні.

Джерелознавчий аналіз є одним із ключових методів у наукових дослідженнях, особливо в галузі історії. Він дозволяє вченим критично оцінювати автентичність, достовірність і цінність джерел, що служать основою для реконструкції історичних подій. Цей підхід забезпечує не лише вивчення тексту, а й аналіз контексту його створення, зокрема, мотивів і зацікавленості автора, обставин написання, цільової аудиторії та культурного чи політичного середовища.

При роботі з мемуарами учасників подій джерелознавчий підхід має особливу важливість, оскільки такі джерела нерідко містять суб'єктивний погляд на події. Автори можуть спотворювати факти, виправдовувати власні дії або впливати на сприйняття подій читачем. Тому аналіз мемуарів включає: виявлення зацікавленості автора, інтерпретація думок автора, контекстуалізація джерела, порівняння з іншими джерелами

Культурно-історичний метод є важливим інструментом для вивчення селянства 1918 року, оскільки він дозволяє дослідити не лише економічні чи політичні аспекти, але й глибше зануритися у світогляд, спосіб життя та

соціальні взаємини селян. Цей метод підкреслює роль культури, цінностей і традицій як фундаментальних елементів, які визначали поведінку, рішення та адаптацію селян до змін тогочасної епохи. Основні аспекти аналізу досліджують вплив традицій, роль релігії, культурні зміни в умовах революції, роль громади як культурного середовища, освіта і культура в селянському середовищі. Культурно-історичний метод дозволяє не лише оцінити вплив культури на повсякденне життя селян, але й зрозуміти, як зміна цінностей і традицій у буремні революційні часи формувала поведінку селян у кризові моменти. Це допомагає реконструювати цілісну картину селянського життя, враховуючи його багатовимірність, що є важливим для адекватного розуміння історичних процесів.

Системний метод важливий тим, що розглядає явища або суспільства як системи, що складаються з різних взаємопов'язаних елементів. Наприклад, як аграрна політика за часи гетьманату вплинула на селян та їх життя.

Систематизація джерел теж грає важливу роль у вивченні будь-якого питання. Вона допомагає розділити всі використанні джерела за класифікаціями, такі як первинні, вторинні, за ступінню корисності та незааганжованістю тощо.

Компаративістський або ж порівняльний метод є надзвичайно важливим інструментом наукового пізнання, оскільки він дозволяє виявити закономірності, подібності та відмінності між різними явищами, подіями чи системами. У контексті аналізу політики, особливо аграрної чи соціально-економічної, цей метод надає змогу глибше зрозуміти реальний стан речей через порівняння теоретичних заяв і фактичних дій.

Принцип багатофакторності є важливим підходом до вивчення складних історичних явищ, таких як селянський повстанський рух. Цей принцип передбачає, що жодне явище не може бути пояснене лише однією причиною, а є результатом впливу багатьох взаємопов'язаних факторів. У

контексті нашої роботи року це дозволяє зрозуміти, чому рух набув масового характеру, які саме обставини його стимулювали і які мали вирішальне значення для його еволюції. До таких факторів належать: земельне питання, реквізиції і податки, військовий, політичний та культурно-історичний фактори.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА 1918 РІК. ХАРАКТЕРИСТИКА ТОГОЧАСНОГО СЕЛЯНСТВА.

На початку, перед тим як переходити безпосередньо переходити до основної теми, важливим було б написати пару слів стосовно того, що собою являла Харківська губернія у 1918 році. Адже для більшого розуміння моєї проблематики, слід приділити увагу стану справ, який склався на момент приходу до влади Скоропадського. Губернія складалася з наступних повітів: Харківський, Куп'янський, Ізюмський, Лебединський, Богодухівський, Валківський, Сумський, Вовчанський, Зміївський, Старобільський, Охтирський.

У 1917 році в Харківській губернії налічувалося 450 644 селянських господарства. З них 22% взагалі не володіли орною землею. У 4,9% господарств було менше 1 десятини землі, у 18,6% – від 1 до 3 десятин, у 16,9% – від 3 до 5 десятин, а 22,8% володіли від 5 до 10 десятин. Лише 14,8% господарств мали більше 10 десятин орної землі.³⁶

На початку 1918 року губернія переживала складний період, зумовлений соціально-політичними змінами, викликаними революційними подіями 1917 року та подальшою боротьбою за незалежність України. Цей рік відзначався спробами встановлення нових владних структур, політичними конфліктами, які зумовлені охоплюючою всі аспекти життя революційною кризою.

Дані, наведені Скоропадським у його "Спогадах", наочно відображають глибоку соціально-економічну проблему українського селянства, яка склалась напередодні його становлення в ролі голови країни.

³⁶ Мотенко Я. В., Шишкіна Є. К. Соціально-економічна характеристика селянства Харківської губернії напередодні української революції 1917-1921 років. Вісник НТУ «ХП». 2015. № 56 (1165) С. 43

Попри чисельність населення, велика частина якого проживала в сільській місцевості, малоземельність була гострою проблемою. Близько 80% населення становили селяни, з яких більшість мали недостатню кількість землі для повноцінного господарювання. Як зазначає Скоропадський, на 100 десятин посівної площі в Харківській губернії припадало 124 жителів³⁷, тоді як у країнах Європи ці показники значно менші: у Англії на 100 десятин припадало лише 79 селян, а у Франції - 84³⁸. Це демонструє значно більшу населеність українського села в порівнянні з європейськими країнами, що вказує на брак оброблюваних земель.

Наслідком такої малоземельності став низький рівень життя селян і їх залежність від неефективних методів господарювання. Окрім обмеженого доступу до земельних ресурсів, селяни працювали з використанням застарілих технологій та технічно відсталих знарядь праці, що значно обмежувало продуктивність. Наприклад, один український селянин виробляв у середньому близько 45,9 пудів продукції³⁹ - показник, який значно поступався продуктивності в розвинених країнах. Це означає, що українські селяни були не лише позбавлені достатньої кількості землі, але й не мали можливості впроваджувати сучасніші та продуктивніші методи господарювання.

Ситуація погіршувалася на тлі Першої світової війни, яка ще більше посилила проблеми аграрного сектору. Бойові дії, мобілізація, погіршення економічного становища і зростаюча інфляція призвели до подальшого занепаду сільського господарства.

Ознайомившись із приблизним станом справ у вибраній нами губернії, треба неодмінно сказати пару слів та надати характеристику

³⁷ Скоропадський П.П. Спогади. Квітень 1917 – грудень 1918. Наш Формат. Київ. 2023. С. 274

³⁸ Там само. С. 275.

³⁹ Там само. С. 276

об'єкту нашого дослідження – харківському або ширше українському селянству.

В суспільній думці засіла думка, щодо тогочасного селянства, часто зводячи їх до ролі “мовчазного об'єкта” революційних подій. На мою думку, в цьому є й провина історичного дискурсу, який мало приділяє уваги саме цій проблематиці. Однак, така позиція не відображає справжнього спектра діяльності та усвідомлення селян як політично активної та впливової групи суспільства. Насправді, селяни мали свої переконання, прагнення і головне – чітке розуміння, чого вони хочуть.

Багато революційних рухів намагалися використати це прагнення, пропонуючи власні ідеї розв'язання земельного питання. Однак, що показово, селяни часто відхиляли ці пропозиції, якщо вони суперечили їхньому баченню справедливого розподілу землі.

Іншим важливим аспектом є питання соціальної справедливості та автономії громад, які селяни активно виборювали. У багатьох регіонах під час революційних подій виникали місцеві органи самоуправління, де селяни не тільки приймали рішення щодо власного життя, але й створювали нові структури влади, що базувалися на звичаєвих традиціях та принципах рівності.

Таким чином, селяни не були байдужими глядачами політичних процесів, а ставали їх активними учасниками. Це свідчить про високий рівень їх соціальної свідомості та спроможність самостійно ухвалювати рішення щодо свого майбутнього. Також важливо зазначити, що селяни часто брали участь у бойових діях, нерідко вступаючи до збройних формувань, які діяли незалежно від політичних партій або ж відстоюючи власні інтереси у складі різних армій. Частина з них брала участь у національно-визвольних рухах, інша - підтримувала соціальні революційні ідеї. У багатьох випадках селянські виступи ставали навіть більш радикальними, ніж дії інших груп суспільства.

Розглядаючи питання селянства під час революційних подій можна побачити, як відбувається процес політизації села. Починаючи з Лютневої революції 1917 року в селах починають все активніше проходити так звані “сходки”. Причому зібрання відбувалися добровільно. Починаючи з 1917 року, як у своїй роботі пише Наталія Ковальова, головним, на чому базувалась тема сходок, були поміщики та духовенство⁴⁰. Перед революцією селянство характеризувалося замкнутістю, ізоляцією від зовнішнього світу та недовірою до представників інших соціальних верств, зокрема містян і панів. Ця недовіра була наслідком тривалого соціального та економічного пригноблення, яке селянство переживало протягом століть.

На момент революційних подій, селяни в Україні були самодостатніми, прагнули до автономії і намагалися відсторонитися від зовнішніх впливів. Це відображало не лише їхні економічні інтереси, але й глибоке бажання зберегти традиційний уклад життя.

Після початку революції 1917 року, а особливо в умовах Української Держави 1918 року, селяни почали реагувати на нові політичні реалії. Ситуація змінилася, коли селянство стало усвідомлювати свою соціальну силу і потенціал. Вони почали активніше вимагати реформ, зокрема аграрних, і відстоювати свої права на землю. Це ставало можливим завдяки зростанню революційних настроїв і активізації політичних процесів, які змінювали традиційні стосунки в суспільстві, вороже та з недовірою ставиться до інших верств населення, впершу чергу мешканців міст та панів та чужинів взагалі. На думку селян, останні користувалися їхнію працею нічого не даючи натомість. Тодішнє село було майже повністю самодостатнім, вони намагалися відсторонюватися від зовнішніх впливів. В своїй роботі Ірина Еткіна зазначає, що в селі наростали антиміські та

⁴⁰ Ковальова Н. А. Селянська революція в Наддніпрянській Україні (1902 – 1922 рр.). Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 2020. С. 239.

антидержавні спрямування та наводить наступну цитату: “Не даєте нам краму — так їжте ж його, а ми хліба в город не дамо”⁴¹

Саме по цій причині національна свідомість та ідентичність не турбувало селянство, для них більш важливим, як пише Олександр Михайлюк, локальна ідентичність.⁴² Тодішнє українське селянство мало цікавила ідея побудови незалежної Української держави. Це й стосувалось й вибору сторін в часи Української революції. Як згадував Ковалевський в своїх мемуарах стосовно політичних вподобань селянства: “Ми не признаєм ні тих, ні других. Ми оберігаєм тільки порядок у нашому селі”⁴³. В цьому відривку мова йде про Центральну Раду та більшовиків. Що доволі є показовим фактом сприйняття влади селянами. Віталій Лозовий у своїй роботі зазначає наступне: “Українська влада констатувала, що за більшовицького панування до права, воно зовсім не рахувалося з вимогами судових органів”⁴⁴.

Селяни починали все більше зневірюватися у інститутах влади державної, оскільки, що одні, що інші в їх розумінні, були вже не сильно потрібні та несли в собі лише негативні сторони, як наприклад продрозкладка. Основна мета участі селян у революції – отримання землі вже була здійснена. Розуміння цього факту може пояснити, чому в подальшому стане масовий рух невеликих, окрім деяких, селянсько-партизанських загонів, яке отримає назву “отманащина”.

⁴¹ Еткіна І.І. Політична свідомість селянства Чернігівської губернії під час Української революції 1917–1921 рр. С.152

⁴² Михайлюк О. В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття ХХ ст. (1900 – 1922 рр.): Соціокультурні трансформації. Дніпропетровськ 2009. С.167

⁴³ Ковалевський М.М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. Накладом Марії Ковалевської. Інсбрук 1960. С. 462.

⁴⁴ Лозовий В.С Селянська правосвідомість у добу української революції. Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 92

Селяни, підтримуючи ту чи іншу політичну революційну силу намагалися впершу чергу отримати землю у свою власність. І вони були ладні піти за будьким, хто це обіцяв. Як у своїй роботі зазначає Олександр Михайлюк: “Селянські прагнення проявлялися ситуативно і мали не абстрактно політичний, а конкретний характер. Так можна навіть сказати, що кожне село мало свою «політичну програму» котра, до того ж, зі змінами ситуації, зазнавала постійних змін”⁴⁵.

Селяни вбачаючи реставраційні процеси політики гетьманату не були пасивними спостерігачами. В них було надзвичайно мало досвіду політичної боротьби, відстоювання свої прав та інтересів, порівнюючи з землеволодарями. Однак революційні події сильно вплинули на такий стан справ. На початку 1918 року селяни порівну ділили колишнє панське майно, а головне вбачаючи, що безвладдя стає все більше, почали займатись власним законотворенням. Варто відмітити, що від території до території впроваджувані норми могли відрізнятися, що сприяло локалізації. Селян мало турбували події, які відбувалися в губернії, не кажучи про всю Україну. “Вся Канівщина розбилась на кільканадцять республік, а республіка – село як велике, то ділиться у свою чергу на окремі республіки... Всякі накази секретаріату, губерніального чи повітового комітету, коли приходять у село, то, раз вони по вузькому розумінню окремого села не є відповідними інтересам села, з них тільки сміються і роблять те, що по їхньому розумінню добре”⁴⁶.

У 1918 році фактор наявності німецьких військ в Україні став вагомим чинником незадоволення серед селянства. Після підписання Брест-Литовського миру, німецька армія зайняла значну частину території України, що призвело до глибоких соціальних і політичних змін. Багато

⁴⁵ Михайлюк М.В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття XX ст. (1900-1922 рр.): Соціокультурні трансформації. Дніпропетровськ 2009. С. 191.

⁴⁶ Костенко С. В. Створення та розвиток селянської спілки в часи гетьманату П. Скоропадського // Гуманітарний журнал. 2013. № 3. С.102-103.

селян сприймали німецьких солдатів не лише як окупантів, а й як ворогів, які символізували агресію та війну, що безпосередньо вплинула на їхнє повсякденне життя.

По-перше, присутність німецьких військ створювала атмосферу страху і невизначеності. Для багатьох селян, які пережили жахи Першої світової війни, німецька армія була нагадуванням про насильство, руйнування і смерть, з якими вони зіткнулися раніше. Військові дії, що тривали на території України, залишили по собі спогади про втрати, злидні і безправ'я. Це підвищувало напруженість між місцевим населенням і окупантами, адже багато селян вбачали в німцях відповідальних за свою долю.

По-друге, німецька адміністрація намагалася впровадити нові правила і порядки, які часто суперечили традиційним цінностям та звичаям селян. Селяни виявлялися не лише об'єктом політичних і економічних маніпуляцій, але й жертвами жорстоких заходів, спрямованих на утримання контролю. Німецька влада, прикриваючись терміном "порядок", запроваджувала репресивні заходи.

Крім того, селяни страждали від економічних труднощів, які тільки загострювалися в умовах окупації. Німецька адміністрація експлуатувала ресурси України, вивозячи хліб і продовольство для потреб своєї армії та забезпечення економіки. Це призводило до дефіциту продовольства, зростання цін і загального погіршення життєвих умов населення. Люди виявлялися на межі виживання, і в цій ситуації їхня ненависть до окупантів зростала.

Формування антинімецьких настроїв в Україні під час німецької окупації значною мірою базувалося на інформації, яка поширювалася серед населення. На ранньому етапі окупації чутки відігравали важливу роль, допомагаючи створювати негативне враження про німецькі війська. Згодом, із посиленням жорстоких дій окупантів, вже не було потреби в додаткових

чутках, оскільки реальні події, що доходили до людей, слугували підтвердженням образу німців як ворогів.

Кожен новий випадок грабунків, насильства або репресій, здійснюваних німецькими солдатами, швидко передавався з уст в уста, укорінюючи ворожий образ окупантів. Селяни відчували постійну небезпеку від присутності військ, адже їхній добробут і життя перебували під загрозою. Це створювало колективний настрій опору й ненависті до окупантів.

В квітні 1918 року, можна константувати, в Україні склалась патова ситуація. Центральна Рада все більше втрачає авторитет, як державний орган. Німецька адміністрація вбачаючи це та її неспроможність щодо виконання умов Брестького миру, починає шукати ймовірні альтернативи. На думку німецького командування, такими силами могли стати консервативно налаштовані весртиви населення, впершу чергу класи поміщиків та багатих власників. У них вже давно закипало невдоволення соціалістичним урядом та його політикою. Тож залишалося лише знайти того, хто б міг консолідувати навколо себе та мав достатній авторитет та впізнаваність у “високих” колах. На роль нового лідера розбиралося декілька можливих кандидатів, однак зрештою така роль в нашій історії випала генералу імператорської армії - Павлу Скоропадському.

Німецька військова розвідка так описує кандидатуру майбутнього гетьмана: “Скоропадський — аристократ, монархіст, генерал, багатий поміщик, слабовільний, але честолюбний”⁴⁷. Німецький штаб неприховував своїх намірів щодо України, а саме домогтися змоги безперебойних поставок продовольства до Німеччини. З цього приводу висловлювався й

⁴⁷ Солдатенко В.Ф. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 5–19.

сам майбутній гетьман, який “оборювався з німців, котрі, мені здавалося, дивилися на нас як на майбутню колонію”⁴⁸.

Проте все ж таки, він прийняв пропозицію стати на чолі держави. До перевороту та скинення УЦР залишалися лічені дні.

⁴⁸ Скоропадський П.П. Спогади. Квітень 1917 – грудень 1918. Наш Формат. Київ. 2023. С. 106.

РОЗДІЛ 3. АГРАРНА ПОЛІТИКА ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.

Найголовнішим питанням, яке намагалися розв'язати в Україні всі політичні сили протягом всього періоду Української революції 1917-1921 року стало аграрне. Як написав у своєму історичному нарисі Руслан Пиріг: “Земельне питання — фундаментальний чинник суспільних відносин. Намагання його вирішити упродовж тисячоліть породжувало протистояння, міжусобиці, війни...Нерозв'язаність аграрної проблеми не тільки визначальним чином відбилася на долі українського селянства, але й самої революції”⁴⁹. З такою тезою неможливо сперечатися. На момент революційних подій, переважна більшість тогочасного населення українських земель, а це не ні багато ні мало приблизно 80%, становили селяни. Тому всі без виключення політичні сили, які встановлювали власну владу в Україні та мали намір закріпитися на довгий термін приділяли вирішенню даної проблемі значну увагу. Це зумовлювалось багатьма причинами - починаючи від поповнення армії та підвищення лояльності населення до забезпечення власних збройних сил та міст провізією. Не став виключенням й гетьманський період Української Держави, який прийшов на заміну Українській Центральній Раді.

Здійснивши державний переворот 29 квітня 1918 року та ставши на чолі держави, Павло Скоропадський, цілком очікувано відвів значну частину свого першого основного державного документа “Грамоти до всього українського народу” в якому він визначав основні засади свого правління приділив свої бачення на майбутню аграрну політику свого режиму та окремо наголосив про відновлення права приватної власності на землю, як казав сам гетьман: “Права приватної власности – як фундаменту

⁴⁹ Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2011. С. 336

культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі”⁵⁰. Цікавим, і на мою думку важливим фактом є те, що проголошення Скоропадського гетьманом відбулось на з’їзді хліборобів.

Запровадження аграрної реформи за часів Гетьманату Павла Скоропадського покладалося на Міністерство землеробства, яке очолив Василь Колоколюцев. Він був поміщиком та агрономом із Харківщини, однак походженням і симпатіями залишався далеким від українських національних ідей. Навіть більше, відкрито демонстрував недовіру до проукраїнської політики. Проте саме його запропонували гетьману Скоропадському як фахівця з бездоганною репутацією.

Скоропадський погодився на кандидатуру Колоколюцева, і згодом навіть визнавав, що був задоволений його роботою та знаннями у сфері сільського господарства⁵¹. У своїх спогадах Гетьман зазначав, що Колоколюцев залишав на нього позитивне враження як компетентний спеціаліст, добре обізнаний із завданнями, що стояли перед міністерством у рамках аграрної реформи. Можна припустити, що саме ця компетентність стала ключовим чинником для гетьмана, який прагнув стабілізувати економіку країни та створити передумови для реформування аграрного сектору, незважаючи на особисті погляди міністра.

Колоколюцев мав непросте завдання, а саме провести аграрну реформу, яка задовольнила б інтереси великих землевласників і селян, що вимагали перерозподілу землі. Однак впровадження в життя аграрних перетворень ускладнювалось політичною ситуацією. Готуючи земельну реформу, уряд мав неодмінно рахуватися з соціальними антагонізмами, які все частіше давали про себе знати, особливо конфліктною ситуація була між

⁵⁰ Грамота до всього українського народу // Державний Вістник. 16 травня 1918.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18#Text> (дата звернення 08.11.2024)

⁵¹ Скоропадський П.П. Спогади. С. 184.

селянством та поміщиками⁵². Також при розробці документу слід було враховувати інтереси німців, які звичайно на словах, підтримували курс нової влади. Проти овідстоювання інтересів останніх, особливо проти виступав міністр Антон Карлович Ржепецький⁵³. Проте ситуація в країні не зможе завадити впливу окупаційних адміністрацій на політичне життя в країні.

Відмінивши майже всі політичні нововведення Центральної Ради, які він сам відкрито ставився з презирством та зовсім не співчував тому українському рухові, який тоді панував, що він занадто лівий...”⁵⁴.

Скоропадський разом зі своїм новим урядом почали впроваджувати власні бачення на те, як має виглядати аграрний сектор України. Гетьман та Рада міністрів намагалася знайти певний, звичайно на їх погляд, компроміс між селянством та великими землевласниками. В аграрній політиці гетьмана головною метою вбачалось створення великого прошарку селян-власників, які б отримували у своє володіння невеликі земельні наділи, які б вони обробляли та продавали продукцію. Отримувати малоземельне селянство землю мало за рахунок великих землевласників. Павло Скоропадський у посланні до делегатів з'їзду хліборобів-демократів 30 квітня підтвердив проголошені раніше плани про примусове відчуження поміщицьких земель за плату та подальший розпродаж між селянами. Варто відмітити, що сам гетьман був вірним переконанню, щодо перебудови великих латифундій на дрібні фермерські господарства. Так у своїх спогадах він писав наступне: “Я прихильник дрібних господарств, зокрема в Україні, і неодноразово говорив, що мій ідеал – бачити Україну, вкриту одними лише дрібними

⁵² Пиріг Р.Я Земельна реформа Павла Скоропадського: німецький вплив // Український селянин. Черкаси, 2008. С 10

⁵³ Гай-Нижник П. П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917-1930 рр.). К.: Цифра-друк, 2006. С 117.

⁵⁴ Скоропадський П.П. Спогади. С. 25.

високопродуктивними, приватними господарствами”⁵⁵. Ідейним натхненням такого погляду Скоропадський називав реформу Столипіна 1906 року в Російській імперії, яка, трошки відхиляючись від теми роботи, виявилась не дуже гарно продуманою та не принесла бажаних результатів.

У своїй роботі Георгій Пітик приводить принципи за якими мала впроваджуватися майбутня аграрна реформа⁵⁶. Серед таких:

- цілковита відповідальність уряду за її проведення;
- утворення державного земельного фонду за рахунок державних, церковних, і частини приватних земель, з повним відшкодуванням за них;
- продаж ділянок малоземельним селянам і козакам; організація дрібних, але економічно міцних господарств;
- забезпечення ефективної роботи цукрової промисловості як головного джерела багатства України;
- докорінне поліпшення справи дрібного меліоративного сільськогосподарського кредиту.

Проводячи зустріч 21 червня 1918 року з делегаціями хліборобів з Харківщини, Полтавщини, Херсонщини та Волині гетьман підтвердив, що земельний закон, який знаходиться в розробці Міністерства земельних справ що після його прийняття “великих земельних маєтків більше не буде; земля передасться хліборобському населенню, але в кількості не більше 25 десятин в одні руки, причому купівля землі одною особою в різних місцях також не дозволена... Поміщикам надасться право продати всю землю Державному банку для утворення земельного фонду Держави. Уряд буде

⁵⁵Скоропадський П.П. Спогади. С.113

⁵⁶ Пітик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). Київ 2008. С.35.

сам розділювати між немаючими земельні записи”⁵⁷. Для викупу землі у великих власників мав би спеціально створений Державний Земельний Банк.

Першим законодавчим актом стало прийняття 27 травня 1918 року закону “Про право на врожай 1918 року на території Української Держави”⁵⁸. Згідно його основних положень на врожай озимини, посіяної восени 1917 року, передавалося власникам земель на яких вона була засіяна. Врожай з орендованих земель мав належати орендарям, якщо виконувались умови оренди. Врожай ярини, засіяної 1918 році, законодавчо закріплювався за особами, що засіяли ці землі. Даний пункт ще раніше у своєму наказі від 6 квітня 1918 року закріплював фельдмаршал Герман фон Ейхгорн. За це селяни мали виконати наступні зобов’язання: повернути власникам землі чи орендарям усі господарські витрати, які ними були зроблені на цих землях після жнив 1917 року та сплатити державні податки. Врожай, який був засіяний під керівництвом земельних комітетів, але із застосуванням реманенту та насіння, належного власникам чи орендарям, відповідно передавався останнім. Всі можливі спірні питання, які б могли б виникнути повинні були вирішуватися спеціальними комісіями.

14 червня 1918 року був затверджений закон “Про право на продаж та купівлю землі поза міськими оселями”⁵⁹. Цей акт фактично встановлював норму земельного наділу, який не мав перевищувати 25 десятин

Майже з самого початку все пішло не так, як планувалось. Поміщики, не хотіли продавати власні щойно повернуті наділи, навпаки вони намагалися повернути старі, дореволюційні уклади. І ігнорувати їх гетьманський уряд не міг. Після того як уряд Павла Скоропадського

⁵⁷ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: документально-наукове видання. В 2-х т. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Упорядн. К. Ю. Галушко. К.: Темпора, 2002. С. 197

⁵⁸ Украина. Законы. Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской Державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Вып. 5 (апрель–июнь). Одесса : Практическое правоведение, 1918. С 11.

⁵⁹ Пиріг Р.Я. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. 2006. № 3. С.75

відновив право приватної власності на землю, до колишніх господарів, переважно великих землевласників-поміщиків та заможних селян, повернулася можливість повернути свої втрачені під час революційних подій наділи, маєтки та інше майно. 4 травня 1918 року було засновано спеціальну оціночну комісію з представників Обласного Союзу земельних власників, Ради зем'ян, Союзу службовців у сільському господарстві й сільськогосподарській промисловості. У своїй праці Наталія Ковальова зазначає наступне: “На відсутні на ринку речі ціни не змогли встановити, а значна інфляція спричинила зростання вартості майна, зокрема на предмети домашнього вжитку ціни збільшилися в 15–20 разів”⁶⁰. Часто ставалося так, що селянам погрожували заради того, аби пришвидшити повернення власності та проходило не завжди мирно. У багатьох випадках селяни, які раніше зайняли або обробляли ці землі, не мали бажання добровільно повернути їх колишнім власникам. Це призводило до гострих конфліктів, часто із залученням військових сил. Австро-німецькі війська, які перебували на території України згідно з Брест-Литовським мирним договором, активно підтримували гетьманський режим і, відповідно, були залучені до захисту інтересів землевласників. Вони виступали своєрідною силою примусу, допомагаючи колишнім власникам реалізовувати їхні права на землю та майно. За їхньої підтримки відбувалися не тільки повернення маєтків, але й збір компенсацій за втрачене або зруйноване майно. Здебільшого суми збитків, які виставлялися селянам, значно перевищували реальну вартість втрат, що дозволяло власникам збільшити власні прибутки за рахунок таких компенсацій. Для більшості селян ці вимоги були непідйомними, адже більшість з них ледве могла забезпечити себе і свої родини, особливо після нестабільних часів революції. Через це селяни нерідко опинялися у борговій залежності від поміщиків або ж втрачали все

⁶⁰Ковальова Н.А Селяни, поміщики і держава:конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ: ЛПРА, 2016. С. 230.

майно, яке могли передати для сплати “збитків”. Ба більше Міністерство продовольчих справ здійснювало постачання продовольства для німецьких військових, які перебували на території України. Це підтверджується ухваленою Радою Міністрів таємною постановою, яка передбачала виділення 14.116.470 карбованців для забезпечення німецької армії продуктами харчування.⁶¹

Спеціальні комісії повітові так губернські, які б мали вирішувати конфлікти були утворені лише через місяць після їх створення. Голів губернських комісій призначав особисто міністр земельних справ. Через що їм надавалися надзвичайні права⁶². Комісія мала змогу в примусовому порядку вилучати живий та неживий інвентар, який на їхню думку використовувався неефективно. Одночасно було також створено й земельно-ліквідаційні комісії. До сфери їх обов’язків входило відновлення порушеного володіння та користування землею, повернення відібраних після 1 березня 1917 року підприємств, відшкодування збитків тощо⁶³.

Не справлявся й міністр Колокольцев. Після призначення на посаду, він майже одразу вступив в конфлікт зі своїм міністерством. Конфліктна ситуація базувалась на тому, що переважна більшість працівників були прихильниками соціалізації землі й не приймали програму її приватизації. Крім того були не задоволені переведенням всієї документації на російську мову. Довелося змінювати й міністра. Заміну знайшли швидко – ним став Володимир Леонтович, однак довго на посаді він не залишився. Відповідно й значущих досягнень він не зробив

Подібні дії спричинили велике невдоволення серед селянства, яке відчувало себе зрадженим. Люди, які раніше сподівалися на те, що після

⁶¹Хоменко О. Діяльність уряду Української Держави у подоланні продовольчої кризи: структурно-організаційний аспект. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 67, том 2, 2023 С.49

⁶² Українське державотворення: невitreбуваний потенціал: Словник-довідник / Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б., Чехович В.А. К.: Либідь, 1997. С.215

⁶³ Там само. С.216.

революції земля буде вільною і розподіленою між тими, хто її обробляє, зіткнулися з поверненням старих порядків. Це тільки посилило соціальну напругу в суспільстві й стало однією з причин, чому гетьманський режим мав серйозні труднощі з підтримкою на місцях.

На такі неправомірні дії жалівся й сам гетьман та його уряд намагалися вирішити ситуацію, але найчастіше рішення або ігнорувалися або було запізно так як над селами вчинялись “певні дії” по поверненню награбованого.

Але протиріччя, які постали перед керівництвом Української держави, неможливо вирішити компромісом. Поміщики, як клас більш організований та маючи набагато більше змоги впливати на рішення влади, лобіював вирішення аграрної проблеми на свою користь, а створені повітові комісії найчастіше виносили рішення не на користь звичайного селянина. Наприклад на прохання Всеукраїнського делегатського з'їзду хліборобів-власників Рада Міністрів задовольнило створення спеціальної Ради з питань землеробства⁶⁴. Чи не помічали, що сума збитків, які були нанесені колишнім власникам маєтків інколи перевищує реальні в рази.

В ході розробки реформи вони саботували все, що могли. У мемуарах Скоропадський згадував, як голова “Ради земян”, пан Горват, затягував засідання перемелюючи один і той самий аргумент. Після того як гетьман попросив пояснити його точку зору з цього питання. Відповідаючи, він просто сказав: “Я проти подібної аграрної реформи. Якщо ми затягнемо дебати, питання комісії не встигне буту вирішеним до приходу Антанти, а я глибоко переконаний, що країни Згоди проти всякої реформи, усе залишиться по-старому, що й треба довести”⁶⁵.

⁶⁴ Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. К.: Темпора, 2015. С.37.

⁶⁵ Скоропадський П.П. Спогади. С. 279.

Однак поміщики та старі дореволюційні еліти були не єдиними, хто бажав встановити порядок твердою рукою. Одними з головних вигодонабувачів стали країни Четверного союзу, в першу чергу Німеччина.

Німці, у свою чергу, власних намірів теж не ховали. Так газета “Berliner Lokal Anzeiger” цитує слова віце-канцлера Пайера з приводу перевороту в Україні: “Головним завданням німецького уряду є закріпити порядок на Україні, а також зробити можливим виконання договору щодо поставок збіжжя для Німеччини і союзних з нею держав”⁶⁶.

15 липня 1918 року приймається Закон “Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави”⁶⁷. Для нас найважливіші наступні пункти закону:

- Власник хліба зобов’язаний по першій вимозі Державного Продовольчого Органу об’явити: а) кількість і місце хоронення запасів хліба, які мають у нього; б) кількість осіб, які підлягають харчуванню за рахунок його господарства, і в) кількість худоби, яка має в його господарстві, а також десятин посіву.
- У володарів хліба, які ухиляються від добровільної здачі хліба, провадиться реквізиція, на підставі видаваної Міністром Продовольчих Справ інструкції, зі знижкою установлених твердих цін на тридцять відсотків. У випадку виявлення у володаря хліба схованих запасів, такі відчужуються з зменшенням твердих цін на п’ятдесят відсотків.

Як ми можемо побачити виходячи з положень цього закону, спроможність владою отримати норми по хлібозаготівлі та інших товарів була складною. Та головне – вона не ставала кращою. Розруха ставала все більшою, ситуація в селі ставала все радикальнішею.

⁶⁶ Пиріг Р.Я Земельна реформа Павла Скоропадського: німецький вплив. С.13

⁶⁷ Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. К. : Ін Юре, 1997. Т.2: Лютий 1917. 1996. С. 67-68.

Реформа буксувала, не допомогло навіть заміна міністра Колокольцева. Восени на власний контроль за ходом розробки аграрної реформи встановив особисто гетьман. Після цього хід реформи дещо пришвидшився. Як писав Скоропадський в листопаді 1918 року: “Ніколи ще аграрне питання не було настільки близько до свого розумного вирішення, як у листопаді 1918 року”⁶⁸. Однак, вже було пізно. Час Української Держави, як і самого гетьмана при владі, спливав.

Висновок. Аграрна реформа за часів Скоропадського не була втілена у життя через багато причин. Основними такими стали:

- Ігнорування реалій українського села на 1918 рік. На момент приходу Скоропадського до влади селянське питання в Україні залишалося невизначеним та вибухонебезпечним. Револьюційні події 1917-1918 років активізували селян, які вимагали негайного розподілу землі, передусім поміщицької. Центральна Рада спробувала провести аграрну реформу, але її зусилля були непослідовними й частково декларативними, що створило лише додаткове напруження. Гетьманат отримав у спадок невирішене земельне питання, але, замість того, щоб запропонувати компромісне рішення, реформу планували переважно представники великих землевласників. Такий підхід повністю ігнорував інтереси селянства, яке становило більшість населення країни, що й спричиняло опір.
- Конфронтація щодо бачення аграрного сектору. Серед правлячих кіл йшли суперечки щодо необхідності зберігати великі землеволодіння, аби уникнути анархії в сільському господарстві, інші ж стояли на засадах перетворень та передатчу землю селянам-власникам.

⁶⁸ Скоропадський П.П. Спогади. Квітень 1917 – грудень 1918. Наш Формат. Київ. 2023 С.280

- Роль німецьких окупаційних військ. Німецькі війська, які підтримували Скоропадського, мали власні інтереси в Україні, перш за все продовольчі. Німецьке командування очікувало, що Україна стане “житницею” для Німеччини, тому будь-які реформи, які могли затягнути постачання хліба, сприймалися негативно. Німці фактично наполягали на збереженні великих поміщицьких господарств, оскільки саме вони могли швидко виконати ці зобов’язання. Це зробило неможливим проведення більш глибоких аграрних змін. Скоропадський був змушений орієнтуватися на зовнішніх партнерів, що обмежувало його та уряд самостійність у прийнятті рішень

Отримавши в спадок від Центральної Ради не вирішеність багатьох питань, гетьманат не зміг їх вирішити. Ба більше до існуючих проблем додав нових, які значно погіршили ситуацію. Все це призводило до наростання антиурядових настроїв в селянських колах. Що й стало одним з головних причин падіння Скоропадського.

РОЗДІЛ 4. ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ХАРКІВЩИНІ

4.1. Зародження селянського повстанського руху

Дестабілізація ситуації на селі за часи гетьманату стала найнапруженішою з початку революції. Влада намагаючись впровадити на її погляд здорові реформи, фактично знову впроваджувала старі порядки, які вже не відповідали політичній ситуації, яка скалась в Україні та плину часу. Проте необхідно зауважити наступне – значне погіршення стану справ почалось ще до перевороту Скоропадського. Розбираючи дану проблематику на приципах історизму, варто зазначати, що невдоволення широких селянських мас почалися не зі становлення гетьманського уряду, а раніше – з поверненням контролю території України до Центральної Ради.

Викликало недовіру в місцевого населення й наявність німецьких військ. Згідно Брест-Литовського мирного договору УНР за допомогу у боротьбі проти більшовиків зобов'язалась поставляти до Німеччини та Австро-Угорщини продовольство у досить великих масштабах, а саме зобов'язувалась до 29 липня 1918 р. поставити Німеччині та Австро-Угорщині 60 млн. пудів хліба, 2750 тисяч пудів м'яса. Однак не був достатньо врахований один фактор – розореність українського господарства. Багато селян було мобілізовано до армії, частина приєдналась до більшовиків, а багато господарств, впершу чергу поміщицьких, було розграблено чи привласнено селянами під час “чорного переділу”. Однак вбачаючи, що процес отримання провізії значно стопориться, німецьке Обберкомандо всечастіше прибігало для отримання останнього власні сили та ресурси. Сам Скоропадський, поки не прийшов до влади обурювався німцями, як він неодноразово зазначав у власних “Спогадах”. Невдоволення в нього викликало й ставлення до України, як до колонії, критикував їх за те, що вони лізли в життя народу, абсолютно не розуміючи його.

Скоропадський неоднарозо, з його слів, вів розмови до генерала Гренера з питання щодо відсторонення німецьких частин від народонаселення в обмін на постачання владою всього необхідного для армії. Проте такі розмови успіху не мали, головним чином, що німці були гарно інформовані про реальний стан справ, який склався по всій Україні.

На початку селянські акції непокори здійснювались спонтанно та не несли в собі ніяких ідейних спрямувань. Селяни користувались думкою, що все те, що вони отримали в процесі чорного переділу належить їм за правом праці, як трударям. Деякі дослідники чи публіцисти, описуючи весь процес, зводять свої думки до виразу граб награвоване, однак не дуже коректно використовувати даний вислів, позаяк всі статки поміщиків базувались власне на прибутках зароблених завдяки селянській важкій та дешевій праці. Тому доля істини в їхніх думках була й недивно, що вони почали чинити опір. Серед таких заходів можна перелічити наступні дії: перешкоджання вивозу хліба шляхом непропускання загонів, знищення або заховування посівів, підпали, погроми пограбування тощо. Загалом важливо відмітити, що головною ознакою показів на перших етапах революції незадоволення політикою урядів, селянство не влаштовувало насильницьких дій, в окремих дуже рідких випадках виключно відповідаючи на прояви щодо себе.

Незадоволення на селі активно починають набирати обертів навесні 1918 року, одразу після приходу австро-німецьких військ на Харківщину ще під час УНР, саме тоді й починаються повернення земельних наділів старим власникам –поміщикам. Харківський губерніяльний комісар Центральної Ради 26 квітня телеграфував міністрові внутрішніх справ: “Німецькі коменданти станцій Готня й Токарівка відновляють у правах колишніх землевласників. Населення хвилюється. Селяни вважали це не

справедливим по відношенню до себе”⁶⁹. Проте Українська Центральна Рада виявилась не спроможною виконувати взяті на себе в Бресті зобов’язання, тому німецьке командування й шукало ту силу, яка була б спроможна встати на місце УЦР. Як вже казалося раніше цією силою став Павло Скоропадський.

При гетьманській адміністрації, яка прийшла до влади саме під лозунгами про боротьбу з анархією, аграрна проблема лише значною мірою погіршується. Встановлення прямого курсу нової влади на повернення приватної власності на землю та відповідно відчуження у селян тільки-но набутих наділів. В цьому моменті й криється те зерно проблем. З одного боку влада наголошує, що буде створюватися інституції для скупки землі у великих землевадців та для наступної передачі її хліборобам, селянам та козакам. Проте наступними діями, а саме вимогою про повернення землі її колишнім власникам, себто поміщикам, влада можна сказати повертає велике землеволодіння не маючи на той час ані затвердженої аграрної реформи, ані механізмів щодо розподілення землі між селянством, ані, скоріж за все, чіткого плану дій. В свою ж чергу колишні, а тепер вже знову власники величезних земельних наділів не квапились розлучуватися з своїми наділами, залучаючи для охорони своїх маєтків німецькі війська. “Нічого! Так їм і треба... німці медом мазати не будуть, а за грабежі теж не заважає провчити..”⁷⁰.Згадує в своїх мемуарах Микола Могилянський слова одного поміщика з Полтавської.

Повалення Центральної Ради та перехід курсу аграрних перетворень назад, до майже царських часів не всі сприйняли схвально. Реагуючи на зміну влади в Києві, влада Конотопського повіту на чолі з повітовим комісаром Бойко та представниками соціалістичних парій написали записку

⁶⁹ Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №1(28). Державне видавництво України 1928. С. 54.

⁷⁰Могилянський М.М Трагедия Украины (из пережитого в Киеве в 1918 году)

URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919.mogylyanskyi.php> (дата звернення 08.11.2024)

до німецької адміністрації. Яку можна вважати пророчою, адже вона чітко змалювала, що чекає українську нову владу, якщо вона піде тим шляхом, який був обраний. Ось що серед іншого йшло в записці: “У селянства знайдеться сотня способів не допустити поміщиків до їх колишніх маєтків, завадити обробці земель, або врешті-решт, знищити посіви. Влітку ми можемо стати свідками моря вогню на наших широких полях та, як наслідок, широкого голоду. Це селянин зробить без будь-якої агітації, йдучи за інстинктом самозахисту”⁷¹.

Вбачаючи реальний стан справ на землі, землевласники розходились між двома позиціями. З одної – багато представників стану поміщиків підтримували ідеї Скоропадського щодо проведення реформи, розуміючи її необхідність а з іншого бачучи, що її процес затягується на невизначений, але довгий термін зневірювались у власних ідеях. Варто й відмітити й німецьку адміністрацію. Керуючись інтересами впершу чергу Німеччини, активно намагалися підтримувати поміщиків, вбачаючи у відновленні їхніх володінь можливість виконати поставленні задачі з хлібозаготівлі.

8 травня 1918 року Українська селянська спілка скликала нелегальний Всеукраїнський селянський з'їзд, який прийняв резолюцію щодо непризнання гетьмана, який був на їх думку ставлеником поміщиків⁷².

Незадоволення селян з пасивного опору починає переростати в прямі акції непокори. Так тільки напочатку травня, тобто всього-навсього місяць після звільнення Харківщини від більшовицьких сил, в Куп'янському повіті було розгромлено 20 маєтків. Гетьманському уряду довелося навіть просити допомогу в одного командувача з корпусів німецьких військ

⁷¹ Еткіна І.І. Реалізація аграрної політики Гетьманату П. Скоропадського в Чернігівській губернії / Проблеми історії України XIX – початку XX ст.. 2011. Вип. 18. С. 257.

⁷² Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В.А.Смолій (голова), Г.В.Боряк, В.Ф.Верстюк, С.В.Кульчицький, В.М.Литвин, Р.Я.Піріг, О.П.Реєнт, О.С.Рубльов, В.Ф.Солдатенко, Ю.І.Терещенко. НАН України. Інститут історії України. К.: НВП "Видавництво "Наукова думка" НАН України", 2011. Кн. 1. С.289

зробити розпорядження німецьким військам про припинення бунту в Куп'янському повіті ⁷³.

Проте слід зауважити, що не все селянство було не задоволено станом справ, який склався. Так делегація Харківського губернського союзу хліборобів – власників, яка прибула до Скоропадського 10 травня 1918 року, виклала свої ідеї, щодо стабілізації положення на селі. Основною метою зустрічі вони вбачали заручитись підтримкою влади для захисту або ж повернення своїх земель та інвентарю, ширше майна, втраченого під час “чорного переділу” за більшовиків. Газета “Народное Дело” в номері від 14 травня повідомляла щодо зустрічі наступне: “На роззброєння населення має бути звернена особлива увага як повітових, так і губернських начальників. У разі опору населення розпорядженням губернських чи повітових начальників (старост) або у разі збройного опору, а так само умисного псування шляхів сполучення, знищення майна і т. п. губернським і повітовим начальникам повинно бути надано право розпоряджатися військовою силою для придушення заворушень і відновлення порушених прав. Новоустановлена влада (губернська або повітова) повинна спиратися в економічно-господарській галузі на губернські та повітові земські управи і міські управи; в адміністративних же справах - на збройні сили. Причому вибори в земське і міське самоврядування повинні бути проведені на цензовому початку”⁷⁴.

Гетьманська адміністрація в Харківській губернії теж не сиділа склавши руки. Петро Заліський, ставши на пост харківського земельного старости 9 травня, звернувся до населення з наказом в якому йшлося про відновлення господарського життя в губернії після більшовицького панування. “Нам потрібен хліб... і всього економічного життя, а не

⁷³ Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / под ред. И. И. Минца и Е. Н. Городецкого. Москва: ОГИЗ, Госполитиздат, 1942. С.142

⁷⁴ Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №1(28). Державне видавництво України 1928. С. 57.

розмови, мітинги, хвилювання мас, що ведуть до взаємної ворожнечі, крові та руйнації”⁷⁵. Також саме він звернувся до німецького командування з проханням надати по 100 німецьких солдат в розпорядження кожному старості за для допомоги з розброєнням місцевого населення.

Як виходить з вище перелічених заяв та дій влади їхні рішення не додавали підтримки гетьманської влади серед селян. Ось що, наприклад, писав у листі до гетьмана голова Народної Управи Сергій Шемет від українських демократів-хліборобів: “З північних повітів Полтавської губернії отримано Народною Управою Партії відомості про те, що члени сільської спілки, повернувшись із Києва після заборони селянського з’їзду, у багатьох селах уже винесли постанови про те, щоб повбивати всіх тих, хто їздив до Києва обирати гетьмана. Уже піднімається повстання проти влади гетьмана, починають убивати хліборобів (землевласників), їхніх дружин і дітей, палити хати їхні, забирати їхній хліб. Нині вже четвертий день триває бій між повстанцями, з одного боку, та гайдамаками, з іншого боку, в околицях сіл: Буромка, Денисівка, Хрестителеве, Лубенського та Золотоніського повітів. Повстанці примушують і господарів-хліборобів вступати в їхні війська. Агітація проти влади пана гетьмана має великий успіх”⁷⁶. Таку ж саму ситуацію можна побачити й на території Харківської губернії. Погішується становище ще й тим, що на той час в регіонах та губерніях починають фіксувати наростаючу продовольчу проблему та погіршення епідемічної ситуації⁷⁷.

Проте була сила, яка могла не рахуватися з владою губерньського старости, та яка, на думку автора, відграла найбільшу роль у посилення

⁷⁵ Підлісний Д. В. Діяльність П. І. Заліського на посаді Харківського губерньського старости (травень-липень 1918 року) Інтелігенція і влада. Серія : Історія. 2007. Вип. 9 С. 228.

⁷⁶ Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. С.142-143

⁷⁷ Лозовий В. С. Продовольче становище в Україні в період гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік). Студії з історії української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С.185

антигетьманських настроїв та збільшення напруги на селі. Ця сила – німецька окупаційна адміністрація. Німецьке командування, як вже проголошувалось раніше, завжди діяла виходячи з власних інтересів, розуміючи власну силу ніколи не звертала увагу на владу Української Держави, а ні на можливі наслідки своїх дій. Спираючись на власну військову силу, яка налічувала приблизно 450 тисяч солдат, які були гарно навчені, пройшли бої Першої світової та мали передове озброєння, кулемети та гармати. Німці, як ми вже мали змогу переконатися раніше часом відкрито нехтувало та порушувало домовленості. Відстоюючи власні інтереси, вони часто нехтувало методами, якими треба було отримати бажане. Однак отримати бажаної кількості продуктів німецькі війська часто не могли з різних причин. Головними з яких можна виділити наступні: розореність або поганий стан господарств, небажання селян віддавати майже за дарма свої запаси. Тому все частіше починаються застосовуватися практики насильницької експропріації. Цьому сприяли закони та накази видані німецької адміністрацією, щодо можливих перешкоджань з боку місцевого населення окупаційним військам.

Так 12 квітня 1918 року німецька комендатура видала наказ про роззброєння населення міста Харкова⁷⁸. У випадку знаходження зброї після терміну та без офіційного дозволу порушник мав бути розстріляний. 1 травня адміністрацією 1-го армійського корпусу на чолі генералом-лейтенантом Магнельбіром було ведено покарання смертна кара за зібрання, заклики до повалення влади, пошкодження залізниць⁷⁹. Пізніше Харківський губернський староста Петро Заліський розпочав репресії проти політичних опонентів.

⁷⁸ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918-1920 гг: сборник документов и материалов. С.25

⁷⁹ Т. с. С.27.

Завдання німецьких частин в перебуванні в Україні – це отримання продовольства, в першу чергу хліба, для подальшого відправлення до Німеччини. На початку свого перебування окупаційна адміністрація в пріоритет ставила отримання продукції економічними заходами та стимулюванням здачі. Це зумовлювалось прагматичними цілями не підіймати напруги в Україні та не давати більшовикам та іншим опозиційним силам заявих можливостей для агітації, адже в очах більшості населення німецькі війська вбачалися окупантами з якими тільки-но велика кількість селян відмобілізували на війну, як вже зазначалося раніше. Вбачаючи такий сан справ німецьке командування більше намагалось все ж заохувати добровільну здачу селянами припасів. Прикладом економічного стимулювання можна віднайти багато. Так, командир 215-ї піхотної дивізії фон Вірніц, розташованої на Харківщині, запровадив досить неординарний спосіб за для стимулювання хлібоздачі населенням. За кожні 25 пудів зсипаного хліба видавався талон на купівлю однієї пляшки горілки. Старостам сел, мешканці яких продали звище 10 тисяч пудів за кожні наступні 10 тисяч пудів буде видаватися талон на отримання $\frac{3}{4}$ відра горілки.⁸⁰ Проте найчастіше все зводилось до майже дармової скупки зерна, худоби тощо. М. Могилевський у своїй книзі з цього приводу згадує наступне: “Німці вимагають сіно по 1 рублю за пуд, а коштує воно по 8 рублів. Беруть сало і платять по 1 рублю за фунт, а в місті Чернігові ціна п'ять рублів. Як тут, скажете, бути? Давати чи не давати?”⁸¹. Однак альтернативу цьому не було, якщо не продати за дуже низькими цінами, німці могли просто відібрати й тоді селянин не отримував нічого.

Стан українського села на той час справді можна було назвати спустошеним і зруйнованим. Тривала війна, революційні події та політична

⁸⁰ Документи о разгрома германских оккупантов на Украине в 1918 году / під ред. И. И. Минца и Е. Н. Городецкого. – [Москва]: ОГИЗ, Госполитиздат, 1942. С.113

⁸¹ Могилевский М.М. Трагедия Украины (из пережитого в Киеве в 1918 году)

URL: <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919.mogylyanskyi.php> (дата звернення 08.11.2024)

нестабільність сильно виснажили сільське господарство. Ресурси були обмеженими, інфраструктура — зруйнованою, а самі селяни перебували у вкрай важкому становищі. У таких умовах виконання вимог окупаційної адміністрації щодо хлібозаготівель було фактично неможливим, адже у селян просто не залишалося необхідних запасів, щоб задовольнити всі запити.

Зіткнувшись із нестачею ресурсів і зростаючим спротивом селян, австро-німецька адміністрація, яка мала забезпечувати свої потреби в продовольстві, почала застосовувати силові методи для вилучення зерна. Окупаційні війська впроваджували політику “контрибуцій” — примусові реквізиції зерна та інших сільськогосподарських продуктів. Щодо штрафів, які німецькі підрозділи накладали на села, прокурор Київського окружного суду 16 листопада 1918 року висловився так.: «Все эти “контрибуции” вносят сильное ожесточение в среду сельских жителей и, падая своей тяжестью на наиболее зажиточный и консервативный элемент деревни, отталкивают последний от создающегося правового строя и создают благоприятную почву для развития революционных и повстанческих движений”⁸².

Виконання цих наказів й зумовило окупаційні частини в Україні вдаватися до різних насильницьких методів отримання хліба та іншого живого та неживого майна. Найчастіше свої дії щодо селян вони маскували під пошуком зброї та боротьбою з більшовиками. Проте, заради об’єктивності треба відзначити, що в селах на той час накопилась велика кількість зброї. На практиці боротьба з останньою найчастіше переростала в прямий та неперекритий грабунок місцевих мешканців. Цим вирішили скористатися поміщики, які побачили гарну можливість повернути

⁸² Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917-1921 років / Під заг. ред. В. Лободаєва; Авт. кол.: Д. Архирейський, П. Ісаков, М. Ковальчук, Д. Красносілецький, В. Лободаєв, Б. Малиновський, Ю. Митрофаненко, Д. Михайличенко, В. Резніков. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017 с. 75.

власність. Так наприклад у квітні 1918 після зайняття села Юнаківка, яка належала до Сумського повіту, німецькими військами повернулась поміщиця Лещинська, селян змушували повертати землю, майно тощо. Німецькими військами в свою чергу була стягнута контрибуція.⁸³

Інший подібний випадок стався в селі Терни, так само в Сумському повіті. Вибивши більшовиків, німецьке командування змусило селян повернути поміщицьке майно та наклали на село контрибуцію в розмірі 2 мільйонів карбованців⁸⁴.

Особливо ситуація з підтримкою місцевого населення нової влади значно погіршилась після 18 травня 1918 року. Цього дня Міністерство внутрішніх справ поширило циркуляр, який закріплював повернення приватної власності на землю та повертав поміщикам їхнє майно. Відтоді українське незаможне селянство починає активніше протидіяти насильницьким діям нової влади. З листа Кордта від 21 квітня до німецького посла ми можемо побачити, як селянство відреагувало на новини щодо циркуляру: “Селяни затівають партизанську війну. Зброя в них закопана в лісі...У Полтавській губернії нещодавно вбитий власними селянами поміщик Гринкевич. У селі Ічні Чернігівської губернії ... селяни також убили свого поміщика з дітьми... Селяни говорять: “Шкода що ми всіх буржуїв не прикінчили до приходу німців”. Вони і слухати не хочуть про викуп землі”⁸⁵.

Один з перших силових проявів опору був зафіксований в Ізюмському повіті. 12 серпня Лісничий Ізюмського лісництва доповідав, що анархічно налаштовані селяни з сусідніх хуторів, а саме Яремівка та Сінічіно почали

⁸³ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область с. 558

⁸⁴ Т. с. С. 418.

⁸⁵ Верстюк В. Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). К.: Наук. думка, 1991. С. 15.

вирубати ліс та палити сінокоси, що призвело до великих збитків скарбниці.⁸⁶

Харківський губернський староста доповідаючи до Києва про ситуацію, яка надходила до нього з повітів писав наспульне: “безчинства німців стають все частішими, набуваючи місцями масового, поголовного характеру... Серед населення багатьох повітів визріває глухе невдоволення поведінкою німців і в окремих місцях створюється дуже тривожне становище, яке може врешті-решт може набути небажаної форми окремих ворожих конфліктів, небезпечних для нашого порядку...”⁸⁷.

У відповідь на наростаючі антиурядові настрої, німецька окупаційна адміністрація, зрозумівши, що силовий метод не приносить бажаних результатів, почала активніше впроваджувати практику стягування "компенсацій". Ця практика насправді стала різновидом звичайного грабунку і виявилася одним з найбільш безпринципних і грабіжницьких заходів німецької влади. За для наглядності можна привести спомини очевидця. Ось що він казав: “Німці з кожним днем все більше посилювали конфіскацію по селах, а Варта в цьому допомагала німцям. Характерно зазначити, що наші офіцери, які служили у варті, самі ізюмчани, яких дуже добре знало населення, одягали німецьку військову форму, дерли селян, конфіскуючи зерно, свиней, сіно та інші продукти під маркою німецьких офіцерів”.⁸⁸

Такі дії викликали ще більше невдоволення серед місцевого населення і часто призводили до відкритих конфліктів із солдатами. Примусова політика окупаційної адміністрації та репресії по відношенню до селян ще більше загострювали соціальну напругу. Це також призводило до зростання анархії та бандитизму на селі, адже селяни почали

⁸⁶ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918-1920 гг: сборник документов и материалов. С. 31-32.

⁸⁷ Верстюк В. Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). С. 14

⁸⁸ Воробйов А.Г. Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917-1927). С. 34.

організовувати спротив або навіть брати участь у повстанських загонах, спрямованих проти гетьманського уряду та окупаційних військ.

“Компенсації” накладалися на цілі села або райони у відповідь на дії окремих осіб. Цей підхід заснований на принципі колективної відповідальності, коли всю громаду карали за проступки, скоєні окремими мешканцями. Наприклад, якщо в певному населеному пункті відбувалися заворушення або якщо якісь мешканці вчиняли злочини, німецька адміністрація могла накласти величезні фінансові штрафи на всіх жителів села. Цей метод не лише порушував основи правосуддя, але й поглиблював соціальне напруження, оскільки мешканці часто виявлялися абсолютно невинними і не мали жодного стосунку до подій, за які їх карали.

Показовий приклад відбувся в селі Сінне, Богодухівського району. коли невідомий нападник напав на начальника районної міліції, почав стрілянину і його важко поранив. Наступного дня заступник старости Богодухівського району та комендант німецьких військ, розквартированих у районі, відвідали Сінне і оголосили про накладення на все село штрафу (контрибуції) у розмірі 50 000 рублів за скоєний злочин, а якщо селяни не зможуть виплатити всю суму, в такому разі мав би бути проданий скот⁸⁹.

Повітовий староста того ж дня передає голові волосної земської управи, що німецький комендант наказав ще раз підтвердити селянам села Сінного свій наказ в якому зазначає:

- що контрибуцію на село Сінне, без хуторів, накладено за круговою порукою в 50.000 рублів;

- наказав здати зброю мисливську, гвинтівки, багнети, шаблі, шашки, бомби і 2 кулемети, і якщо їх не здадуть, контрибуція збільшується за круговою порукою на 25.000 рублів⁹⁰;

⁸⁹ Baker M. R. Peasants, Power, and Place. Revolution in the Villages of Kharkiv Province, 1914–1921. С.101

⁹⁰ Под немецкой пятой. Літопис Революції. Вип №3(8) С. 196

На виконання вимог був дан термін три дні і закінчується в четвер о 9 годині. Згідно цих вимог селяни мали:

- гроші і зброя повинні бути здані коменданту села Сінного;
- коли гроші не будуть всі зібрані, то в четвер з 5 години ранку вам і сільському старості особисто наказав на цю суму, за існуючими цінами ринку відібрати худобу, для чого належить, відбираючи худобу, брати її на добрі міцні мотузки; худобу зібрати на подвір'я, на власний розсуд, худобу має бути зібрано до 12-ї години дня 14-27 червня без запізнення;
- коли гроші не будуть всі зібрані, то в четвер з 5 години ранку вам і сільському старості особисто наказав на цю суму, за існуючими цінами ринку відібрати худобу. р. без запізнь;
- потрібно видати весь зайвий хліб добровільно, що я рекомендую виконати, за хліб гроші буде сплачено за твердими цінами;
- я пропоную суспільству видати за вигомою усіх порочних членів і, їх заарештувавши, передати німецькому коменданту с. Сінного;
- сьогодні ж видати за вигомою усіх порочних членів і, їх заарештувавши, передати німецькому коменданту с. Сінного. Сінного;
- сьогодні скласти список тих, хто з'явився на сход, за формою, що додається, і тих, хто не з'явився, за цією самою формою, і мені надіслати список верховим нарочним до 12-ї год. дня без запізнення;
- 14-27 червня забороняю худобу виганяти на покоси, крім того, селянам я забороняю виїзд із двору на які б то не було роботи в усі дні стягнення контрибуції⁹¹.

⁹¹ Под немецкой пятой. Літопис Революції. Вип №3(8). С. 197

Селяни заявили, що обурені цим злочином, але вони його не влаштовували. Навпаки, закликали провести розслідування та обіцяли надати будь-яку можливу допомогу в цій справі. Також було вирішено відправити до Богодухова делегацію до повітового старости з проханням донести до німецького коменданта, що несправедливо наказувати невинних людей. Їм довелося визнати, що їх повіт отримав 100 гвинтівок для загонів Червоної гвардії, також селяни призналися, що мали 2 кулемета та набої. І коли 30 червня зброя була здана, німецький комендант підтвердив, що штраф буде 25 тисяч рублів. 1 липня той самий офіцер повернувся й заявив, що село має виплатити вже 75 тисяч рублів та почали забирати велику худобу та коней. Такі заходи були не запланованими та проходили в хаотичному порядку. За підрахунками старости села худоби було експропрійовано на суму в 5-10 разів більшу, а ніж сума накладенної контрибуції. Розчаровані місцевою владою, представники звернулися до губернського старости з проханням наказати районному старості припинити ці незаконні захоплення і серйозно розслідувати цю справу оскільки місцеві мешканці почали сумніватися щодо факту стрілянини. Через деякий час губернський староста запросив детальну інформацію з цього приводу, обіцяючи розібратися. Звернувшись до німецького командування, він зазначив, що село сплатило 42 тисячі рублів компенсації. Йому заявили, що худоба була забрана, як гарант сплати контрибуції і після сплати останньої, скот був повернений.

Помічником повітового старости була скликана рада. На ній селянам було запропоновано до ранку наступного дня повернути все те, що вони були взяли з економії поміщика Кеніга. В іншому випадку, за невиконання поставлених вимог, загрожував розстріл. Селяни понесли все те, що мали, даючи навіть своє, лише б врятуватись від розстрілу. Через два дні знову скликали селян і наказали їм внести 60 000 карбованців за порубаний в економії ліс. Віддавши та розпродавши майже все що в них було, селяни

змогли так заплатити гроші. Після цього в селі було оповіщено стан облоги й проведено численні арешти⁹².

В цьому ж селі стався ще один подібний випадок. 2 серпня Харківський повітовий Староста доносить Губернському Старості, що до нього з'явилися уповноважені Веселівського Сільського голови з проханням, у якому заявляють, що після вступу землевласника Харківського повіту Ю. Л. Кеніга у володіння своїм маєтком при с. Веселому, у маєтку цьому згорів сарай - свинарник. Веселому, в маєтку цьому згорів сарай - свинарня вартістю не більше 1000 рублів і 12 свиней, вартістю не більше 2000 рублів чи через необережність поводження з вогнем службовців, чи через злий умисел якогось лиходія, на все село село Веселе німецькими владою накладено штраф у сумі 15 000 рублів⁹³.

І це не поодинокий випадок. В повідомленні газеті “Земское Дело” в червні з повітовий староста Вовчанського повіту Неклюдов оштрафував два села Перше і Друге Гнилиці загалом на 60 000 рублів. Згода надавалась комітетом. На кожний двір прийшлося по 100 рублів. Офіційне мотивування такого великого заходу - розграбування поміщицької економії, вчиненої ще за більшовиків⁹⁴.

Ізюмський староста, намагаючись якось вплинути на політику німців надсилав до начальника німецького гарнізону Ізюмського повіту листа. В якому йшлося про практики реквізицій у селян хліба і не тільки. Цитата: “З розмов моїх із жителями і землевласниками все більше і більше з'ясовується, що в середовищі їхньому зростає невдоволення на німецьке військо. Серед основних чинників збільшення невдоволення, староста виділяє наступне:

⁹² Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №2(29). С.78.

⁹³ Под немецкой пятой. Літопис Революції. Вип №3(8) С.198

⁹⁴ Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №2(29). С.77

- Німецькі війська здійснюють реквізицію хліба та інших продуктів не згідно з виданими на цей предмет постановами. Були випадки реквізиції хліба без сплати грошей. Реквізували весь хліб без залишку на власне продовольство господаря. Хліб брали без ваги, а з визначенням кількості його на око. Розписки за взяте видавали вкрай недбало, так що з них важко було щось зрозуміти;
- у прикордонних областях із Куп'янським і Бахмутським повітами реквізицію здійснюють в одних і тих самих селах різні Німецькі військові частини, з уплатою за взяте різних цін...”

Вбачаючи таку проблему він запропонував німецькому командуванню застосувати нижче описаних заходів⁹⁵:

- Необхідно оголосити тверді ціни, за якими Німецькі війська будуть проводити реквізицію;
- необхідно виробити й оголосити норму, яка може відбиратися у жителів, вказавши, що може залишатися їм самим (продуктів і хліба);
- необхідно за можливості сплачувати за взяте гроші, а в разі несплати видавати квитанції з розпискою і печаткою. Приймання продуктів проводити за вагою та оголосити курс марки;
- необхідний розподіл місця реквізиції між військами, щоб на одних і тих самих місцях реквізиції не здійснювали одразу дві частини (як те мало місце на кордоні Куп'янського повіту);
- необхідно вказати, куди повинні звертатися жителі за отриманням роз'яснень з усіх питань, пов'язаних з реквізицією;
- частинам військ при реквізиції хліба, необхідно мати свої мішки

Загалом практика накладання компенсацій для селян стала нормою життя. Стягуючи велетенські суми грошей та припасів, місцеве населення налаштовувалось сильно проти німецької адміністрації. Вбачаючи, що

⁹⁵ Под немецкой пятой. Літопис революції. Вип. №3(8). С. 200

настрої населення погіршуються, місцева влада намагалась якось вплинути на ситуацію. Ізюмський староста у серпні 1918 року писав Харківському губернському старості: “Доношу: останнім часом реквізицію хліба, продуктів та іншого німецькі війська проводять так недбало, що викликають загальне невдоволення населення, яке дедалі частіше й частіше звертається до мене зі скаргами... Оскільки скарги ці бувають ґрунтовні, тобто з боку самих же германців справу реквізиції ведуть необережно, мене дуже непокоїть тривожний настрій, що виникає”⁹⁶.

У червні-липні 1918 року в Україні, зокрема на Харківщині, спостерігалася радикалізація повстанського руху, що стало результатом дій німецько-гетьманської адміністрації. Влада намагалася контролювати селянство через жорстокі репресії та терор, метою яких було приборкати сільське населення, зробити його більш слухняним і покірним, або ж просто залякати. Однак ці заходи виявилися неефективними та навпаки призвели до зростання соціального напруження і опору з боку селян.

Селяни, які вже переживали економічні труднощі, зокрема нестачу землі, почали активно виступати проти несправедливих практик влади. Насильство, яке застосовувалося до них, тільки підсилювало їхню рішучість боротися за свої права, адже багато хто з них втратив надію на покращення власного життя через дії адміністрації. Ситуація в країні ускладнювалася через відсутність чіткої політики, яка б задовольняла потреби селян і підтримувала стабільність. В результаті таких обставин на Харківщині, а також в інших регіонах України, почали формуватися численні повстанські загони, які прагнули не лише захистити свої інтереси, але й боротися за соціальну справедливість. Ці повстанські рухи ставали дедалі більш організованими, приваблюючи до себе людей з різних верств населення, які все більше радикалізувалися. Вбачаючи розгортання

⁹⁶ Літопис революції. Вип. №3(8). С. 199.

проблеми. Харківський губернський староста звертається до Міністра внутрішніх справ. У своєму детальному звіті він зазначає: “З донесень повітових старост вбачається, що в багатьох повітах ввіреної мені губернії виникло і, з плином часу, поступово нарастає загальне невдоволення населення діями німецької влади, з огляду на різного роду неправильності, які вони допускають під час реквізиції хліба, фуражу та інших предметів, а також і через контрибуції, що накладаються за проступки окремих осіб на цілі селища. Дійсно, питання з реквізиціями стоїть вкрай ненормально. Германці зазвичай діють поза будь-яким визначеним планом у цьому відношенні і часто порушують вироблений на місцях порядок реквізицій; іноді при цьому допускаються і явні неправильності. Так, трапляються випадки реквізиції хліба без сплати за нього грошей; хліб в інших господарствах реквізують повністю, без залишку на подальше підтримання господарства; хліб беруть без ваги, із визначенням кількості його наосліп; розписки в отриманні реквізованих предметів часто складають украй недбало; іноді реквізиції проводять без пред'явлення відповідних ордерів на право реквізиції; в одних і тих самих селах реквізиції іноді проводять різні військові частини зі сплатою за різними цінами... Випадки самовільних і неправильних реквізицій хліба, фуражу, худоби, олії, меду, екіпажів тощо стають дедалі частішими і частішими, набуваючи на місцях масового, поголовного характеру. Від реквізиції не завжди рятує господарів і наявність у них охоронних документів, виданих німецькою комендатурою, оскільки самі реквізиції часто здійснюють за самостійною ініціативою окремих військових частин, розселених у даній місцевості, без будь-яких розпоряджень на цей рахунок із боку німецького командування... Унаслідок такого порядку речей серед населення багатьох повітів губернії зріє глухе невдоволення поведінкою німців, і місцями створюється дуже тривожне становище, яке може врешті-решт вилитися в небажану форму окремих ворожих конфліктів, небезпечних для державного порядку і громадського

спокою. Необхідні, тому, екстрені заходи до впорядкування всієї справи реквізиції, щоб докорінно усунути причину зростаючого невдоволення і можливі його наслідки”⁹⁷. Стосовно накладань контрибуцій староста наголошував, що вони накладаються, як на окремих осіб так і на всю громаду. Від повітових старост йому поступають багаточисельні скарги, які вони не можуть виіршити, бо відутній дозвіл від центральної влади.

Як і більшість поміщиків Чернігівської губернії, не залишився осторонь питань, пов’язаних із відшкодуванням збитків і сам гетьман Павло Скоропадський, який мав володіння в Чернігівській губернії.. Жителі села Дунайці, розташованого в Глухівському повіті, звернулися до нього з проханням зменшити контрибуцію, оскільки економія гетьмана в цьому селі хоч і не постраждала серйозно, але зазнала певних втрат⁹⁸. Було встановлено, що основні будівлі залишилися цілими, живий та мертвий інвентар, а також худоба повернулися на свої місця. Однак постраждали запаси зерна та кормів, викрадено інструменти, екіпажі, а також завдано збитків внутрішньому облаштуванню деяких споруд. Загалом збитки оцінили у 40 тисяч рублів. З цієї суми селяни села Дунайці мали відшкодувати 22 200 рублів, тоді як громада Дунайцівської Слобідки – 11 100 рублів. Решту збитків селянам дозволили компенсувати відпрацюванням. Проте глухівський староста зазначив, що подальше зменшення цієї суми могло б призвести до негативних наслідків. За його словами, це могло б дати неправильний приклад сусіднім селам, де населення завдало маєткам значно більшої шкоди та відмовлялося сплачувати контрибуцію. Таким чином, відмова в зменшенні контрибуції

⁹⁷ Под немецой пятой. Літопис революції. Вип. №3(8). С.201-202.

⁹⁸ Еткіна І.І. Реалізація аграрної політики Гетьманату П. Скоропадського в Чернігівській губернії. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.2011. Вип. 18. С.259-260

відображала побоювання старости щодо поширення непокори серед селян сусідніх громад і можливого погіршення порядку⁹⁹.

Цікава історія сталася в селі Литвинець Курилівської волості Канівського повіту в Київській губернії. За інформацією наданою головою волосної земської управи від 11 червня 1918 року було ухвалено таке рішення: “Як всі селяни України повернуть те, що розбирали із економій, то і ми повернем, бо не ми перші розбирали, то не ми перші і повернемо. Це відноситься і до лісу...”¹⁰⁰ Чи ще один приклад. Вимоги поміщиків у кілька разів перевищували розміри пограбованого в Сосницькому повіті Чернігівської губернії.

В телеграмі від 2 червня харківський губернський староста Заліський, який сам походив з родини землевласників, нарікав старості Ізюмського повіту про неповернення селянами поміщицького майна. А більше, нічого не було повернуто в його власному маєтку, який знаходився у цьому ж повіті. В телеграмі він заявляє, що необхідно направити колони, провести обшуки, накласти штрафи та заарештувати мешканців, в телеграмі він приводить прізвища, які належали за даними старости до більшовиків¹⁰¹.

У своєму незадоволені станом справ Заліський був не один. Так поміщик князь Щербатов, який мав землю в Полтавській та Харківській губерніях телеграфував 6-го липня харківському губернському старості: “Німецький загін у 150 чоловік, що перебуває в Тернах Лебединського повіту, в моєму маєтку та цукроварні замінюється іншим - кількістю 40 чоловік. Задля обслуговування семи економій мого маєтку вважаю цей загін

⁹⁹ Еткіна І.І. Реалізація аграрної політики Гетьманату П. Скоропадського в Чернігівській губернії / Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2011. Вип. 18. С. 260.

¹⁰⁰ Селянство Черкащини в добу Української революції 1917 – 1921 рр.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: Т.А. Клименко, С.В. Корновенко, В.М. Мельниченко, Ю.Г. Пасічна. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2017. С. 111

¹⁰¹ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918-1920 гг: сборник документов и материалов. С. 30

недостатній за чисельністю, бо населення не розброєне, а економії поки цілком не поновлені... Приймаючи на увагу посилену обробку буряку, що проводиться за спонукливими заходами загону, а також жнива, що будуть у скорох, ласкаво прохаю побільшити численність загону, залишаючи його в Тернах на довгий час, до цілковитого закінчення польових робіт та заспокоєння населення, досить вороже настроєного проти економії та влади”. Дану телеграму староста передав до штабу німецького корпусу, в наслідок чого німці надіслали в Тернівський маєток для “встановлення порядку та озброєння населення” роту піхоти, що приблизно дорівнює як раз таки сотні чоловік, з двома кулеметами¹⁰².

На цьому моменті варто зазначити наступне – боротьба з бандитизмом та наведення порядку в сільській місцевості переважно лягли на плечі німецьких військ. Це було зумовлено тим, що українська армія, яку намагався створити гетьман Павло Скоропадський, була малочисельною і обмеженою. Німецьке командування, яке підтримало встановлення гетьманату, неохоче дивилося на формування сильної української армії, вважаючи її потенційною загрозою своїм інтересам. Таким чином, німці зберігали контроль над військовими справами в регіоні, залишаючи за собою головну роль у забезпеченні порядку.

Окрім того, ті українські військові частини, які все ж вдалося сформувати, перебували у поганому стані: їм бракувало належної підготовки та дисципліни. Ситуацію ускладнював ідеологічний вплив соціалістичних ідей, які поширювалися серед солдатів та офіцерів. Багато хто із українських військових симпатизував соціалістам та навіть більшовикам, що знижувало їхню готовність підтримувати політику гетьмана та боротися з повстанськими рухами і відвертим бандитизмом. В умовах слабкості українських військових підрозділів німецькі частини

¹⁰² Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №2(29). С. 79

взяли на себе основну роль у встановленні контролю на селі. Вони займалися роззброєнням нелегальних збройних загонів, проводили каральні операції проти селян, які чинили спротив політиці Скоропадського, а також придушували спроби повстань. Німецькі солдати, дисципліновані і добре озброєні, були значно ефективнішими у встановленні порядку, ніж українські підрозділи, які часто виявляли лояльність до місцевого населення.

Однак дії німецьких частин мали і негативні наслідки. Їхні методи були надзвичайно жорстокими, і репресії проти селян лише посилювали антинімецькі та антигетьманські настрої. Місцеве населення, яке вже було незадоволене політикою Скоропадського, почало ще більше вороже ставитися до окупаційних військ, а жорстокість німецьких каральних операцій лише сприяла зростанню підтримки повстанців.

Селянські акції непокори стають буденністю для Української Держави. За підрахунками тодішнього командувача німецькими військами маршала Ейхорна від 10%-12% від загальної кількості селянського населення брало участь у повстанських бандах. Що сягало приблизно 2,5 мільйона людей¹⁰³. В своїй роботі Андреа Граціозі розділяє селянський рух на саме повстанський рух та партизанські загони¹⁰⁴. З одного боку повстання в переважній більшості мали на одну мету – повернення землі назад у власність селян та рідко мали в собі політичні забарвлення. Однак політичні спектри були доволі безладними та представляли різні політичні напрямки, починаючи від прихильників відновлення Центральної Ради до робітшовицько налаштованих. Найбільш представленими на той момент були направлення схожі за суттю на анархічні. Проте всі вони головним чином зводились до однієї аксіоми – боротьбою з гетьманським режимом.

¹⁰³ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918-1920 гг: сборник документов и материалов. С.33

¹⁰⁴ Граціозі А.Большевики и крестьяне на Украине, 1918-1919 годы : очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. АИРО-XX, 1997.С. 61.

Вбачаючи неспроможність гетьманського уряду захистити від свавілля окупаційної адміністрації, селяни все активніше до самооборони. Маючи велику кількість зброї та досвід буремних часів Першої світової та революційних бойових дій для них це не було вже чимось новим та складним.

14 червня 1918 року Зміївський повітовий староста доповідав до Харківського губернського з приводу зіткнення селян та німецьких військ в селі Середній Бишкін. В результаті чого було вбито 2 селян та 4 поранено, а з німецької сторони 2 важко поранені і 4 легко поранені. У зв'язку з цим фактом до села виїхав загін поліції. Проводився допит, зачинчиків, звичайно з селянської сторони, було за проханням передано німецькій комендатурі.

Підігрівали стан справ й закони, які видавалися гетьманським урядом. Одним з таких стало затвердження Закону Української Держави “Про міри боротьби з розрухою сільського господарства” 8 липня 1918 року. Згідно якого створювались спеціальні губернські та повітові Тимчасові земельно—ліквідаційні комісії, які мали задіювати в примусовому порядку селян за платню виконувати термінові сільсько-господарські роботи та на землях поміщиків. У випадку відказу накладався штраф в 500 карбованців, а за більш серйозні порушення, як наприклад псування чи знищення посівів, покарання передбачало тюремне ув'язнення терміном до одного року¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Закон Української Держави про міри боротьби з розрухою сільського господарства. 8 липня 1918 р.
URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/80-1_1064-1-243-2-jpg/ (дата зверення 08.11.2024)

Здавалося, що задіювати не досить лояльне населення до примусових робіт, особливо на поміщиків, було не сильно розумним кроком. З одного боку за працю була встановлена плата, яку визначала комісія, а з іншого вона була мізерною. Так, наприклад Харківський губернський староста телеграфував у Київ 2 липня 1918 року, що в Ізюмському повіті сільськогосподарські наймані робітники рішуче вимагали підвищення платні, а інколи навіть взагалі відмовлялися працювати на плантаціях чи інших видах робіт¹⁰⁶.

Чим більше влада тисне, тим більшим стає опір. В Київській губернії набирає обертів найвідоміше Звенигородсько-Таращанське повстання, яке активно підтримало Вільне козацтво¹⁰⁷, більшість членів якого було родом тієї місцевості. З Подільської губернії надходила інформація про вороже ставлення селян до гетьманської влади. Таку ж ситуацію ми можемо побачити й в Харківській губернії. Так 15 червня Ульяновська волосна земська управа Сумського повіту розіслала розпорядження в якому селянам повідомлялося, що вся худоба та сільськогосподарський реманент, майно, яке вони вивезли з маєтків поміщиків мають бути повернуті. Граничним строком було встановлення полудень 17 червня, якщо дане розпорядження не буде виконане, буде викликаний каральний загін німецьких військ для вилучення вкраденого поміщицького майна¹⁰⁸.

Але навіть погрози насильницьких дій не особливо впливали на повернення селянами. А карали за не послух сильно, подекуди навіть жорстоко. Наприклад, правління споживчого товариства одного села Вовчанського повіту скаржилось харківському губернському старості: „За два місяці перебування в нас на селі варті життя для населення стало

¹⁰⁶ Мотенко Ярослав Володимирович Селянський рух в Харківській губернії (1917 – 1921 рр.) дис. канд. наук, Харків 2005. С.92

¹⁰⁷ Лободаєв В.М. Участь Вільного козацтва в селянському повстанському русі (травень – серпень 1918 р.) Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 20. С. 71.

¹⁰⁸ Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №2(29). С. 93

нестерпимим та жахливим. Народ, заляканий і темний, не має виходу з того становища, яке утворилося. У нашому селі беруть усе, що забажається, даремно й поряють за відмову дати того, що вимагають. Селянин Одинцов сказав стражникам, які до нього зайшли, що дуже часто вони приходять до нього по кури. В результаті стражники забрали курей, молоко та інше й “за зайві розмови” селянина випороли. Деяких селян випороли за пізній поворот з поля в таку гарячу для хлібороба пору. За несвоєчасно поданих коней випороли селянина й усю його сем ю, а також розбили бричку”¹⁰⁹.

Відомо, що гетьманці, а скоріш за все німецькі війська, за непослух обстріляли населення Студенок й підпалили село. Не допомогало покращити ситуацію й збільшення німецького контингенту.

Важкі умови життя на жаль сильно впливали й на людей. Активно почали множитися банди грабіжників. Місцеві органи, які б мали боротися з цим явищем не мали сил за для цього. Селяни особливо люто ненавиділи конокрадів та підпалювачів, вважаючи їх злочинцями, які заслуговують найвищого покарання – смертної кари. Через це сільські громади рідко передавали таких правопорушників офіційним правоохоронним органам, вважаючи за краще чинити самосуд. Селяни щиро вірили, що їхній суд, заснований на традиціях і врахуванні людських якостей, є найбільш об’єктивним і справедливим. У їхніх очах такий спосіб вирішення конфліктів відповідав народним уявленням про правосуддя і був кращим за офіційні закони. Яскравий приклад такого стався влітку 1918 року в селі Катанському Богодухівського повіту на Харківщині. Тоді розлючений натовп селян розправився з конокрадами: двох злочинців було вбито на місці, а ще двох побито настільки сильно, що вони померли від отриманих травм¹¹⁰.

¹⁰⁹ Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №2(29). С.92

¹¹⁰ Мельничук К.В. Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2017. Вип. 18. С 36

Наприклад, правління споживчого товариства одного з сел Вовчанського повіту скаржилось харківському губернському старості: “ За два місяці перебування в нас на селі варті життя для населення стало нестерпимим та жахливим. Народ, заляканий і темний, не має виходу з того становища, яке утворилося. У нашому селі беруть усе, що забажається, даремно й поряють за відмову дати того, що вимагають. ка. Деяких селян випороли за пізній поворот з поля в таку гарячу для хлібороба пору. За несвоєчасно поданих коней випороли селянина й усю його сім'ю, а також розбили бричку”¹¹¹.

Харківський губернський староста повідомляв до Києва про розбійні напади в Сумському повіті. Так в селі Іванков, Зміївський повіт, була вирізана сім'я. В серпні 1918 року було організовано напад на потяг зі зерном, який їхав з Харкова до Полтави. Розбійний напад став успішним для банди, товар був захоплений, а частина охорони була вбита.

В селі Коломак, Валківського повіту, під час ярмарку сталося зіткнення між німецькими військами та селянами. Німецький загін намагався реквізувати в селян коней, однак наткнувшись на опір останніх, застосував вогнепальну зброю. Один селянин загинув. Пізніше окупаційна адміністрація наклала контрибуцію в розмірі 75 тисяч рублів та сплачена, на скільки було можливо продуктами харчування. Населення звернулося зі скаргою до повітового старости, яку той в свою чергу передав німецькому командуванню. Там заявили, що “ витівки проти німецьких офіцерів і солдатів вчинялися в першу чергу не коломацькими жителями, повна відповідальність за них лягає на село Коломак...Відповідальність падає на населення, яке не намагалось захистити німецьких офіцерів і солдатів від цих витівок. Таким чином, встановлений внесок не може бути скасований з принципових причин”. На виплату вводилось декілька днів, проте пізніше

¹¹¹ Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №2(29). С. 93.

кінцевий термін здачі був подовжений та перекладений на весь повіт. Розбиратися в неправомірних діях німців їхнє командування, як виходить з вище наведених фактів, бажанням не горіло¹¹².

Це все приводило до погіршення ситуації по губернії в цілому. Надсилаючи телеграму до Міністерства Внутрішніх справ Заліський звітував про погіршуючись з кожним днем настроїв селян в Куп'янському повіті. Перестали повертати поміщицьке майно, ба більше погрожують взагалі забирати назад, що вже було повернуте. Також фіксується збільшення діяльності більшовицьких загонів¹¹³.

¹¹² Под немецкой пятой. Літопис революції. Вип. №3(8). С 195.

¹¹³ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918-1920 гг: сборник документов и материалов. С. 34.

4.2. Активізація та радикалізація селянського руху

Як вже казалось раніше, гетьманський уряд тягнув з вирішенням аграрного законодавства та його впровадженням у життя. Однак вирішувати проблему продовольства та виконання домовленостей з німцями все ж було треба

Так 15 липня 1918 року приймається Закон “Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави”¹¹⁴. Даний закон фактично повернув практики продрозкладки, коли в селах забирались їстівні запаси, впершу чергу хліба. Проте, як й більшість інших законів та норм введених у часи Скоропадського, встановлені норми на папері найчастіше ігнорувалися на землі. Подекуди забиралося набагато більше мінімуму, іноді майже все, що мали господарства. Та й грабунок, який маскувався під заявами про обшук, як теж нікуди не зникав.

В подальшому гетьманська влада поврене практику продрозкладки, проте й вона не зможе забезпечити необхідну кількість зерна. Так в листопаді буд отриано всього 45,2% від запланованої кількості хліба¹¹⁵.

Проте, як ми вже неодноразово показували, циркуляри та розпорядження про повернення поміщицького майна, здачі чи продаж хліба, зараз можна констатувати цілком впевнено – успіху не мали. А всі спроби силових методів примусу давали короткотривалий ефект.

З цього виходило, що чим більше ставало свавілля окупаційних військ, тим сильніше селянське незадоволення переростало на лють. Селяни, зрозумівши, що так чи інакше в них будуть забирати їхнє особисте

¹¹⁴ Закон «Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави» (15 липня 1918 року)
URL:<https://pravo.studio/derjavi-prava-istoriya/zakon-pro-peredachu-hliba-vrojayu-1918-roku-70844.html>
(дата звернення 08.11.2024)

¹¹⁵ Михайлюк О.П. Гетьманський режим і селянство: причини конфронтації. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р., : [збірник] / Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. С.256

майно й те, яке вони отримали під час чорного переділу все більше переходило в опозицію до гетьманської влади. Інформація щодо селянської війни в Україні навіть доходила до зарубіжних газет. Так Дейлі Ньюз повідомляла наступне: “В Україні повстання шириться кожен день. Німці, підпалюючи села з метою придушення повстання, тільки збуджують проти себе ще більший гнів”¹¹⁶

У липні 1918 року на території Харківської губернії відбулася серія нападів на поміщицькі маєтки. Зокрема, в Лебединському повіті було атаковано Чупахівське господарство, що призвело до загибелі двох керуючих та одного охоронця. Під час нападу на маєток Неклюзова місцеві селяни конфіскували коней і упряж. Спроби атакувати маєтки Огнищева вдалося відбити завдяки діям місцевої охорони¹¹⁷.

Вбачаючи слабкість регіональної влади, цим охоче користувались опозиційні сили. Аналізуючи ситуацію, яка складається на кінець літа - початок осені 1918 в Українській Державі навряд можна назвати спокійним. Неодноразово від різних прихильників останнього гетьмана можна почути, що Україна тоді була острівцем стабільності, на відмінно від перебуваючих у повному хаосі інших частин колишньої Російської імперії. Однак, подібна характеристика м'яко кажучи не особливо відповідала дійсності, якщо в містах дійсно був наведено хоча б щось, схоже на порядок, то от про село нічого подібного сказати не можна. Особливо на антиурядових настроях змогли підняти свою популярність більшовики. З моменту підписання Брестського миру вони постійно засилають агентів, агітаторів. Одним словом, користуючись формулюваннями Державної варти та німецької адміністрації - провокаторів. Надсилалося й зброя, листівки, газети, агітаторські матеріали. Особливо проблема з більшовицьким фактором

¹¹⁶ Крах германской оккупации на Украине. С 168

¹¹⁷ Резніков В.В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині (1918-1923рр) дис. ... канд. іст. наук. Харків 2016. С. 80

стояла в прикордонних губерніях, до яких відносилась й Харківська. Саме через її територію виходили партизанські загони, які повставали в прикордонних територіях чи приходили туди. Вирішивши, що настав час розпочинати перехід від агітаторської роботи до прямої збройної боротьби проти гетьманських сил у в сірій зоні починають формуватися партизанські загони, частина яких була укомплектована вихідцями з України.

Державна Варта починаючи з літа 1918 року починає звітувати щодо зіткнень з більшовиками. На межі Грайворонського та Обоянського повітів червоногвардійці обстріляли із засідки українську сотню, вислану для охорони маєтку під час збирання врожаю. Убито двох козаків, поранено: офіцера і двох козаків, відібрано кулемет. Червоногвардійці грабують і не дають збирати врожаю. У Сумському повіті було два збройні напади¹¹⁸.

Станція Кореневе. Чиновник Інформаційного відділу Департаменту державної варти Кравець доносить, що ним отримано відомості про угруповання більшовиків в Олександрівці в кількості 1 тисячі осіб при 20-ти кулеметах і 8-ми гарматах, які припускають 20-го серпня напасти на Кореневе. Німецькій владі повідомлено¹¹⁹.

Городнянський повіт. У Сновську і Добрянці готувалося повстання проти існуючого ладу; ватажки заарештовані, у повіті спокійно. Ніжинський повіт. Було кілька сутичок українсько-німецьких частин з бандитами, які втратили багато вбитими і пораненими, а також кулемети і гвинтівки; банди розсіялися. З чуток, тепер відбувається перегрупування банд, і очікуються з їхнього боку активні дії. Банди оточені великими силами німців. За останніми неперевіреними відомостями Крапив'янський пішов у розвідку і зник¹²⁰.

¹¹⁸ Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922). С. 41.

¹¹⁹ Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922). С. 50.

¹²⁰ Т.с. С. 50.

Чернігівський повіт. За агентурними відомостями триває організація банд у Козлянській, Антоновицькій, Довжицькій і Халявинській волостях; припущено між 20-22 серпня побиття чинів варти довжицького району та німців у Плехові, а також рух на Чернігів з метою звільнення з в'язниці вбивць Коморовського. Зроблено розпорядження про проведення арештів ватажків руху¹²¹.

Путивльський повіт. Політичний настрій населення, крім Крупецької та Шальгинської волостей, задовільний. Уночі на 19-те серпня в районі Крупецької волості, поблизу села Обеста, невідомі банди вели близько години стрілянину з 30-40 гвинтівок. Постраждалих серед населення немає. Тієї самої ночі п'ятеро озброєних зловмисників намагалися пограбувати касу Слобідського земства, але, побачивши біженців, які ночували біля волості, зникли¹²².

Нестабільність охопила не лише окремі губернії, а й всю державу. Постійні селянські повстання, невдоволення селян земельними реформами, які не дали очікуваних результатів, і зростаючий тиск більшовиків з півночі лише ускладнювали ситуацію. Повстанські рухи охоплювали значні території, а влада, намагаючись зупинити їх, часто діяла з надмірною жорстокістю, що лише ще більше радикалізувало селянство та інших учасників повстання. Ця нестабільність у поєднанні з зовнішнім і внутрішнім тиском призвела до поступового ослаблення режиму Скоропадського й створила умови для падіння гетьманату наприкінці 1918 року. Трішки відійдемо від головної теми й розкриємо думку.

Почнемо з основної для нас причини – аграрної реформи. Як вже зазначалось раніше її довго не могли здвинути з мертвої точки, завжди стикаючись з труднощами. Це не могло вплинути на селянство, адже обіцяні земельні наділи вони так і не отримали, навіть втратили, що мали

¹²¹Т.с. С. 50.

¹²²Т.с. С. 52.

до приходу гетьмана до влади. Закон про Український державний земельний банк Скоропадський підписав тільки 23 серпня 1918 року і нормально функціонувати так і не зміг, як пише Павло Гай-Нижник: “не встиг виконати свою історичну роль у наділені землею малоземельних селян та у створенні глибокого та міцного шару хліборобів-середняків”¹²³. Слабшав й контроль Державної Варти над порядком в країні. Осібний відділ тільки-но й встигав стежити та заарештовувати противників режиму гетьмана, як соціалістичні сили Центральної Ради та більшовиків. Обидва табори за дуже короткий час зуміли набрати в свої лави людей, незадоволених станом справ.

Слабшав й німецький вплив та сила окупаційних військ. 1918 року контроль німецьких військ над окупованими територіями, зокрема й Українською Державою під управлінням гетьмана Павла Скоропадського, значно послабшав. Німецькі війська, які були залучені до підтримки нового режиму та стабілізації регіону, вже самі перебували в стані внутрішнього розкладу. Тривала Перша світова війна виснажила армію — солдати відчували втому, зниження бойового духу, а також відчували вплив комуністичної агітації, яка почала проникати в їхні лави. Довгий час проведений далеко від дому, у складних умовах і з обмеженими ресурсами, солдати втрачали мотивацію продовжувати боротьбу на українських землях. Військове командування розуміло, що Німеччина зазнає поразки у війні, і повернення додому ставало дедалі бажанішою перспективою. Ситуація з продовольством у Німеччині на той час була критичною — громадян охоплювали голод і труднощі, що додатково впливало на бойовий дух солдатів, які дізнавалися про стан справ на батьківщині. Комуністична пропаганда, яка активно поширювалась у солдатських лавах, особливо

¹²³ Гай-Нижник П. Український Державний Земельний банк в світлі офіційних документів Гетьманату 1918 р. // Український селянин. 2008. Вип. 11. С.29.

серед робітників і селян, що служили у військах, підсилювала революційні настрої¹²⁴. Під впливом більшовицької агітації частина солдатів почала ставити під сумнів “необхідність боротьби за інтереси німецької буржуазії та монархії”. У багатьох підрозділах уже виявлялися ознаки відкритої непокори.

Верховне командування намагалося взяти ситуацію під контроль шляхом жорстких заходів для підтримки дисципліни та порядку в частинах, але ці спроби давали лише тимчасові результати. Дезертирство, саботаж і поширення революційних ідей підривали зусилля командирів.

Багато солдатів почали займатися мародерством та пограбуваннями. Система грабежів була поширеним явищем у німецьких військових частинах, що впливало на дисципліну та посилювало невдоволення серед місцевого населення. Моральний розклад відбувався й в українських частинах. Старобільський повітовий староста доніс харківському губернському старості, що козаки розквартированих у повіті українських частин займаються розбоями. Населення, особливо заможна частина його, тероризоване; багато хто, побоюючись нападу, покинув свої господарства і ховається в різних місцях. Варта, перебуваючи під постійною загрозою, не може вільно виконувати свої обов'язки. Звернення до командного складу залишаються безрезультатними. Губернський староста просить відповідних розпоряджень¹²⁵.

З наближенням завершення Першої світової війни Оберкомандо готувалося до виведення військ з України. Після перемир'я в Комп'єнському лісі 11 листопада 1918 року стало очевидно, що утримання контролю над українськими територіями втратило стратегічний сенс. Це значило, що Українська Держава, яку в основному базувалася на німецьких військах,

¹²⁴ Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году. С. 178.

¹²⁵ Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922). С.86

залишалася без суттєвої військової підтримки, а її уряд швидко опинився в нестабільному становищі.

Начальник Гостищівського пункту доносить, що в районі Курська і навколишніх станцій проводиться концентрація радянських військ. На станції Біляніне з'явився броньований поїзд. З чуток, виступ більшовиків передбачається 18-го жовтня. Попереджувальні заходи вжито. Він же доносить, що почалася стрілянина, він чекає підкріплення, обіцяного губернським старостою¹²⁶.

Стався напад на пост німецьких військ і варті, але був відбитий рушничним, кулеметним і гарматним вогнем. Убито 1 і поранено 3 німців, а з боку нападників убито 4 і поранено 18. На 3-й версті залізниці Вовчанськ - Белгород кинута ручну бомбу в приміщення дорожнього сторожа; останній поранений¹²⁷.

Вовчанський повіт. Пограбовано споживче товариство на 200 000 рублів. Вбито чотирьох сторожів. Розшук грабіжників проводиться. У Грайворонському повіті вбито сільського староста. У Валківському повіті вбито перекладача з німецької мови.¹²⁸

Того самого числа раптовим обшуком у спілці друкарів і металістів виявлено оголошення із закликом до загального страйку 25 жовтня і стоси прокламацій, накази «Військово-революційного комітету», які закликають до виступу і вчинення терористичних актів, і більшовицький червоний прапор. Заарештовано головних представників страйкового комітету Черенова, Полчанова, Фішелева та Іванова, та інших, у числі 70 осіб¹²⁹.

У зв'язку з чутками про відхід німецьких військ у Грайворонському повіті спостерігається наплив злочинного елемента, який бажає звільнити заарештованих і піднято повстання. 24-го вересня в селі Мощеному

¹²⁶Т.с. С. 104.

¹²⁷ Т.с. С. 109.

¹²⁸Т.с. С. 103.

¹²⁹Т.с. С. 27.

названого повіту зграєю бандитів, у числі близько 70 осіб, здійснено було напад на будинки сільського старости і 4-х хліборобів. Бандити кинули близько 30 бомб і викрали 5 коней. З п'яти постраждалих під час нападу осіб двоє померли. Зграя переслідується. Козаки українських частин, розквартировані в Старобільському повіті, розбійничають. Населення ними тероризовано, багато хто кинув свої господарства і ховається, побоюючись грабежу і насильства. Варта не може виконувати своїх обов'язків, перебуваючи під постійною загрозою козаків. Звернення до командного складу безрезультатні, губернський староста просить відповідних розпоряджень¹³⁰.

Серед населення Київської та Чернігівської губерній почали поширювати прокламації від імені різних революційних організацій російською та українською мовами, що закликають до відновлення “селянської радянської України” шляхом збройного виступу проти влади Гетьмана і німецького командування¹³¹.

13-го вересня в селі Тимонове Бірючанського повіту хорунжий Копатученко з шістьма козаками бірючанської комендатури заманили до себе в будинок шість німецьких солдатів, з яких п'ятьох убили, а одного поранили, а потім усі перейшли до більшовиків¹³²...

Староста Зіньківського повіту доносить, що в повіті було 2 нальоти банд, унаслідок яких убито 1 вартового, пограбовано волосне правління, спалено сарай. Банди, зустрінуті збройною силою, втекли; відбито 2 гармати, худобу, коней і обоз¹³³.

Із Полтавської губернії в Лебединський повіт, на той час Харківська губернія, проникло дві банди більшовиків. Перша нараховувала 420 чоловік із двома гарматами і двома кулеметами, а друга 74 людини. Для протидії

¹³⁰Т.с. С. 86

¹³¹Т.с. С. 22

¹³² Т.с. С. 130

¹³³Т.с. С 44.

повстанцям в район було перекинуто 10 німецьких рот. Як вже зазначалося раніше, що німецька адміністрація, що гетьманська не сильно воліли розбиратися у повстанських загонах¹³⁴. Загони про які повідомляються є частинами Звенигород-Тарашинського повстання.

На той час українське селянство ставилось з недовірою до кожної політичної сили, зокрема це стосувалося колишньої Української Центральної Ради, яка теоретично мала представляти їх інтереси через їхню соціалістичну направленість, однак не мала серед них значної популярності. Центральну Раду багато селян вважали відповідальною за запрошення німецьких військ до України, що тільки підсилювало недовіру до її уламків. Для більшості селян дії уряду не виправдовували сподівань щодо реальних соціальних змін, на кшталт земельної реформи.

Селяни, прагнучи захистити свої інтереси, почали створювати власні збройні загони. Так почав зароджуватися рух, який в майбутньому увійде до історії як отаманщина. На перих етапах це було селянське ополчення, яке вело партизанські дії проти гетьманських та німецьких військ. Отамани, які очолювали ці повстанські загони, діяли незалежно від урядів і партій, часто під впливом місцевих авторитетів або власних лідерських амбіцій, проте з наміром захистити села від примусових реквізицій та насилля.

З боку ж німецьких і гетьманських властей ці загони часто асоціювалися з більшовиками, навіть якщо насправді вони не мали з ними ідеологічного зв'язку. Ця асоціація була зручною для виправдання жорсткого придушення будь-якого опору — влада рідко переймалася розрізненням між політичними рухами. Для них повстанці були однаково небезпечними незалежно від їхніх мотивів.

Однак, варто за для справедливості варто відмітити, що більшовицька агітація та комуністична ідеологія все ж мала вагомий вплив на селян того

¹³⁴ Т.с. С.46

часу. Однак до більшовиків найчастіше приєднувались навіть не через якусь ідеологічну близькість чи симпатію. Причина для багатьох командирів була доволі практичною отримати зброю. Ось що наприклад писав у своїх спогадах Романченко: “Багато таких загонів пробивалося боєм через усю Україну в РСФРР, і отаборювалося на вузькій смузі, на “нейтральній зоні”. Всі протестанти селянські проти німецької й гетьманської влади, кому життя не було в своєму селі чи районі, мали тут притулок”¹³⁵.

Після підписання Брестського миру більшовики мали покинути Україну, що офіційно було зроблено. Проте від ідеї повернутися вони не відмовились. Місцеві осередки, які залишилися в Україні змушені були піти у підпілля. Мета в них була одна, висловлюючись офіційними прокламаціями закликами – “розпалити полум’я громадянської війни робітників та селян України проти австро-німецьких окупантів та їхніх буржуазно-поміщичьких посіпак”. Сіра зона, нейтральна територія між Україною та радянською Росією була насичена комуністичними агітаторами, друкарнями та складами зі зброєю. І маємо констатувати, що певний вплив вона мала. Так і народився радянський міф про переважну підтримку простим народом України партії більшовиків.

Як кожна пропаганда він в собі має підґрунтя. За часи СРСР історики, які вивчали проблематику повстанського руху, змогли зібрати факти прокомуністичних загонів, роблячи акцент саме тому факті, що вони були радянські, таким чином монополізуючи боротьбу проти німецьких окупаційних військ та гетьмана.

Проте заради справедливості варто все ж признати, що велика кількість селянства була з агітована комуністами. Показуючи провали та проблеми існуючої влади, свавілля німців, більшовики, вміло граючи на обуренні населення, змогли заручитися підтримкою відносно широких мас. І

¹³⁵ Романченко Ю.А. З партизанського руху в “нейтральній зоні”. Літопис Революції. Вип.5-6(38-39). С.217.

не дивно, що їм вдалося сформувати велику кількість загонів. Нерідко і з прізвищами учасників. Так наприклад, нам відомі вихідці вихідці села Савинці Н. К. Коловоротний, В. В. Тимофієнко, С. О. Наріжний, Д. П. Андрієвський, С. М. Курило, Д. А. Денисенко, С. Ф. Кравцов, Т. Чередниченко, М. Слюсар, які вели партизанську діяльність. У сел Добропіллі теж був сформовані загони на чолі з Г. М. Федорченко, С. Будинським і Є. Кучеренком¹³⁶.

В Богодухівському районі діяли підпільні групи, чисельністю 120 чоловік. В селі Довгеньке місцевий житель В. Г. Тицький організував партизанський загін¹³⁷, у Кам'янці А. А. Задніпровський¹³⁸. Проте більшість перелічених об'єднує одне – ми не знаємо кількість бійців.

І якщо про походження Нестора Махна знають багато людей, то ось про загони, які діяли на території Харківської губернії на жаль ні. Серед відомих ми знаємо про загін отамана Івана Каменка, який діяв в лісах Старобільщини та найвідоміший – це загін отамана Савонова.

Григорій Савонов, будучи палким прихильником Української Центральної Ради (УЦР) та членом Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), активно боровся проти реставрації старих порядків і чужоземного панування на українській землі. Його підпільна організація, створена у буремний період української історії, відразу почала діяти рішуче і відзначалася жорсткими заходами до тих, кого вважали ворожими елементами.

Одним із перших та найбільш резонансних актів стало вбивство управляючого маєтком графа Рибоп'єра Пастухова, його доньки та поміщика Чернявського¹³⁹. Вони були звинувачені у відновленні старих царських порядків при підтримці німецьких окупаційних сил. Для

¹³⁶ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Харківська область. С. 113.

¹³⁷ Т.с. С.574.

¹³⁸ Т.с. С. 575.

¹³⁹ Ісаїв Л., Щибря Л. Отаман Савонов. Харків: С.А.М., 2014. С.70

повстанців на чолі із Савоновим такі дії символізували зраду національних інтересів, і вони відповіли на це силою. Це вбивство стало своєрідним символом того, що український селянський та робітничий рух не миритиметься із поверненням до попередніх, пригноблюючих умов.

У серпні 1918 року діяльність Савонова та його загону продовжилася в такому ж дусі, але вже набувала організованого характеру. Повстанці здійснили розграбування низки маєтків поміщиків, таких як Карсов, Ряслова, Наріжні та Лохвицькі¹⁴⁰. Мотивом для цих акцій були звинувачення поміщиків у знуцанні над місцевою біднотою, і тому дії повстанців сприймалися не просто як прояв насильства, а як спроба соціальної справедливості. Селяни підтримували такі дії, оскільки бачили в них шанс на звільнення від гніту поміщиків та отримання землі.

Одним з важливих епізодів стало вбивство урядника волосної управи в селі Нікопольському Яковом Іщенком, що продемонструвало готовність повстанців діяти не лише проти поміщиків, а й проти адміністративних посадовців, які підтримували окупаційний режим¹⁴¹.

Ізюмське повстання стало знаковим епізодом в історії діяльності партизанського руху Савонова. Попри залучення значної кількості бійців, приблизно тисячі повстанців, досягти основної мети — захоплення міста Ізюм — не вдалося. У відповідь на повстання, німецькі війська перекинули в місто додаткові регулярні підрозділи, що значно ускладнило ситуацію для партизанів. Зіткнувшись із переважаючими силами противника, повстанці змушені були відступити. Зазнавши невдачі та посилення контингенту німецьких військ, повстанці зуміли зберегти контроль над окремими частинами повіту та продовжували завдавати німецьким військам ударів, зумівши зберігти контроль над окремими територіями в повіті.

¹⁴⁰ Ісаїв Л., Щибря Л. Отаман Савонов. Харків: С.А.М., 2014. С.69

¹⁴¹ Т.с. С. 70.

Восени стан справ в Українській Державі перетворився з важкого в майже неконтрольований. Спецслужби гетьмана активно інформували керівництво країни про роботу більшовицької агентури. 24 вересня 1918 року начальник гетьманського штабу розіслав повідомлення директора департаменту Державної Варти щодо готування озброєнних селянських дружин. Орієнтовна кількість 10 000 чоловік. Згідно його повідомлення в Канівському та Золотоноському повітах готується виступ, командувачі якого отримували вказівки з Москви¹⁴².

Офіційна влада вже не могла виконувати свої основні функції, країна все активніше скатувалась в хаос та анархію. Цим і скористались більшовики. Вбачаючи ідеальні обставини за для повернення в Україну вони готувалися до активних дій. Починаючи з літа, коли відновили свою роботу офіційні представництва Радянської Росії, вони стають центрами для розбудови агентури та поширення агітаційних робіт¹⁴³.

У сірій зоні починаючи з літа 1918 року почалась підготовка майбутнього курського напрямку, який очолили В.О. Антонов-Овсієнко, Й.В. Сталін, В.П. Затонський¹⁴⁴. Опікувався організацію загонів партизан М.Г.Кропив'янський, який згодом бійняв посаду командира 1-ої української повстанської дивізії. До своїх військ більшовики набирали всіх не згодних з політикою гетьмана. Напочатку більшість сил було зосереджене біля Чернігівської губернії. Звідти Державна варта надсилала до Києва звіти, які попереджали про накопичення сил комуністів. Донесення з місць містили в собі наступну інформацію стосовно значного погіршення ситуації на кордоні з РРФСР. З Глухівського повіту доповідали про зростаючі випадки нападу більшовицьких банд, які стають більш

¹⁴²Гай-Нижник П. П. Боротьба спецслужб П. Скоропадського з антигетьманським підпіллям // Краєзнавство. № 2 2013. С.108.

¹⁴³ Гай-Нижник П.П. Боротьба спецслужб П.Скоропадського з антигетьманським підпіллям в Україні. URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2013doc.borotba_spetssluzb.php (15.09.2024)

¹⁴⁴ Мотенко Я.В. Селянський рух в Харківській губернії(1917-1921): дис. канд. іст. наук 2005.С. 96

зухвалими, населення в тривозі¹⁴⁵. Новгород-Сіверський повіт. У село Юринівку, що знаходиться за демаркаційною лінією, більшовиками доставлено 6 гармат і снаряди. Владою передбачається наступ на Новгород-Сіверськ¹⁴⁶.

У Стародубському повіті ситуація ідентична. Є відомості про озброєння більшовиками сіл за демаркаційною лінією; передбачається напад на Стародуб. Рильський повіт. Дві роти більшовиків перейшли район Михайлівки - Желябівки з метою нападу на місто. Благонадійне населення охоче озброюється, успішно формується приватновласницька варта¹⁴⁷.

У ніч на 27-е вересня поблизу Мартинівки Суджанського повіту розвідувальна сотня натрапила на 800 бандитів. Обстріляна кулеметним і рушничним вогнем сотня відступила, втративши трьох людей убитими і сімох пораненими. У районі демаркаційної лінії біля міста Суджі виявлено скупчення латишів і матросів. Є відомості про підготовку нападу на це місто, що перебуває в небезпеці. Губернським старостою повідомлено штабу німецького і командир у українського корпусів¹⁴⁸.

17 листопада начальник варти 2-го району Ізюмського повіту отримав повідомлення про те, що з Катеринославської губернії до кордонів Олександрівської, Гаврилівської та Сергіївської волостей прямує банда грабіжників, яка грабує та вбиває службовців варти й заможних селян. У зв'язку з цим було наказано організувати загін для захисту. Олександрівська волосна управа сформувала загін чисельністю 400 осіб зі зброєю. Дізнавшись про це, бандити змінили маршрут.

Тим часом у деяких волостях Ізюмського повіту, як-от Михайлівській, Сергіївській та Прелестненській, почалися заворушення. У

¹⁴⁵ Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918-1922) С. 58-59.

¹⁴⁶ Т.с. С. 71.

¹⁴⁷ Тс. С. 123.

¹⁴⁸ Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918-1922) С.134.

цих районах більшовики заарештували місцевих керівників варти та організували Ради робітничих і солдатських депутатів. У колонії Петрівка, на млині Епп, утворився революційний штаб. Група більшовиків чисельністю близько 150 осіб захопила зброю в колонії Василівка Барвінківської волості.

Начальник варты 2-го району сформував добровольчий загін із місцевих офіцерів і звернувся по допомогу до німецьких військових. Німці підтримали ініціативу й запропонували спільно виступити проти більшовиків. 22 листопада об'єднаний загін під командуванням німецького офіцера вирушив до колонії Петрівка. Після нетривалого бою більшовиків вибили з колонії, змусивши їх відступити до села Прелесного. У Прелесному більшовики закріпилися за кам'яними огорожами церкви та кладовища. Після короткого бою загін звільнив заарештованих чиновників варты, за винятком начальника 7-го району Значко-Яворського, якого разом із помічником і волосним головою більшовики вивезли до Слов'янська. Там їх звільнили після переходу міста під контроль військ¹⁴⁹.

Виходячи з повідомлень, які надсилались до Києва, з місць ми можемо побачити, що агресія більшовиків неминуха й єдине, що поки стримує їхню навалу це німецький контингент та українські частини. Однак криза наростала і гетьманський режим вже нічого не зміг з цим зробити.

11 листопада 1918 року було підписано Комп'єнське перемир'я, яке завершувало війну. Для Української Держави це означало, що німці покидають Україну. Вбачаючи, що режим Скоропадського слабшає опозиційні сили значно активізують свої дії.

Значно почала активізуватися опозиція гетьманській владі. Особливо вона була представлена лівими партіями: СДРП, УПСР(ц.т.), УТП, УПСС, РСДРП(м), які до осені не сильно прагнули насильницькими методами

¹⁴⁹ Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции, 1918-1920 гг: сборник документов и материалов. С.57-59.

скинути владу гетьмана, а залишались в спектрі легальних форм боротьби.¹⁵⁰

Наприкінці осені події розгорталися з дуже великою швидкістю. 15 листопада 1918 року виходить Відозва Директорії Української Народньої Республіки¹⁵¹ в якій проголошується про початок повстання проти гетьманської влади. 17 листопада 1918 року ЦК РКП(б) створив групу військ за для “визволення” України, а вже 28 листопада в Курську був утворений український радянський уряд. Гетьман вже майже нічого не контролював, його соратники розбігалися або переходили на сторону супротивників. Вбачаючи безвихідність свого положення 14 грудня 1918 року Скоропадський зрікся влади. Закінчилась історія Української Держави в українській історії.

Висновки. Антипоміщицькі та антиурядові настрої селянства стали основою для формування широкого фронту повстанського руху. Починаючись з локальних акцій непокори, він переріс у справжню партизанську війну, яка захопила всю територію України.

Цей рух мав яскраво виражений соціальний характер і був спрямований на досягнення більш справедливого, на думку самх селян перерозподілу землі, що відповідало сподіванням, бажаючи самостійно господарювати на землі, звільненій від контролю поміщиків та іноземних окупантів. Їхня боротьба супроводжувалася нападами на маєтки поміщиків, розгромом адміністративних установ і збройними сутичками з каральними загонами влади. Діяльність повстанських загонів сприяла поширенню ідей

Проте він загострився не з пустого місця. Важливими факторам активізації селянського руху була невдоволеність політикою гетьманської

¹⁵⁰Бавико О.Є. Структурна характеристика політичної опозиції гетьманатів П. Скоропадського / // Наукові записки. 2007. Вип. 34. С.344.

¹⁵¹ Відозва Директорії Української Народньої Республіки
URL: [https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(11\)15.vidozva_unr.php](https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(11)15.vidozva_unr.php) (дата звернення 08.11.2024)

влади, присутністю та бандитизмом окупаційних військ, які не приховували своїх цілей. Ба більше, чим довше вони залишались на українській землі, тим сильніше вони давили на селянство. Примусове вилучення продовольства, що здійснювалося для постачання армій, призводило до голоду та економічного занепаду села, ще більше посилюючи соціальну напругу. Ці обставини змушували селян активно боротися проти державного апарату, що, на їхню думку, працював на користь окупантів і старих еліт.

Отримавши досвід під час Першої світової війни, вони активно використовували його під вже повстань. Проте, вони, напевно, мало чого змогли б досягти, якщо не підтримка ззовні. Для селян Харківщини такою силою стали більшовики. Вони діяли в своїх власних інтересах, вміло агітуючи селян вступати під їх стяги. Однак, вони не змогли його очолити, як писали історики в радянські часи. Безумовно, вони мали вплив, проте ніяк не повний. Селяни найчастіше йшли за отаманами, місцевими вождями.

Підсумовуючи літо-осінь 1918 року стали вирішальними в долі Гетьманату. Неспроможність влади чітко керувати країною, впровадити реформи зіграло на руку опозиційним силам, які вже відчували скорий кінець Режису Скоропадського та готвалися взяти владу.

Висновки

Доба Української революції 1917-1921 року стала одним з найскладніших часів української історії. Виборюючи власну національну незалежність український народ йшов на героїчні вчинки заради бажаної

мрії. У всій цій історії Українська Держава Павла Скоропадського посідає одне з ключових місць в цих подіях. Проте її історичний досвід став досить трагічною сторінкою нашого минулого. Уособлюючи в собі з одного утворення національної держави, а з іншого повертаючи старі, дореволюційні порядки, країну фактично розривали протиріччя, які вона, як показала історія була не спроможна вирішити. Окремо хотів би сказати пару слів щодо ролі останньоготиль гетьмана в цій історії.

Досвід Павла Скоропадського дає нам досить наглядний приклад того, що людина завжди є заручником обставин в яких вона існує. За його ідеями він мав на меті створення незалежної України, створення сильного прошарку селян власників, побудову фермерських господарств, якщо вірити мемуарам. Проте всі добрі наміри зводяться нанівець історичним часом. Тому якимось звинувачувати його, робити цапом-відбувайлом та зловтішатися я не буду. По-перше, це не відповідає науковим принципам упередженості та нейтральності, а по-друге, не відповідає дійсності. Так, він був головою держави, мав авторитет та вплив. Але цього замало. Як на мене, в бурхливі революційні часи головним критерієм успіху є сила на яку ти можеш покластися. Чи була така у Скоропадського? Можна чітко відповісти – ні. А тих, що були в наявності, не вистачало, а союзники, якими для нього були німецькі та австро-угорські війська грали власну партію, мало звертаючи увагу на українську гетьманську адміністрацію. Впроваджуючи власну політику щодо України, вони вибивали з ніг останніх народну лояльність, впершу чергу на селі, що в кінці зіграло одну з ключових ролей у поваленні влади Скоропадського.

Однак на відміну від попередніх урядів в Україні, гетьманський став не на шлях продовження реформ, що вимагав час, а навпаки. Можна заперечити, що концепція чи бачення майбутніх аграрних перетворень були відносно прогресивні. Проте фактична їх реалізація в житті мала зворотній ефект. Повернення поміщиків, грабунок німецько-австрійських військ не

додавали підтримку гетьманському уряду, а навпаки – налаштували переважну більшість селян проти влади.

Селянський повстанський рух у Харківській губернії 1918 року став продовженням революційних подій, закладених у 1917 році. Селянство під впливом революційних ідей перестало бути на позиціях мовчазної більшості. Отримавши в перше в історії права на землю, просто повертати її колишнім власникам вони були не готові. Зрозумівши, що допомогти від влади чекати не доводиться, селяни почали братися за зброю. Масовий повстанський рух став можливим через низку факторів.

По-перше, наявність німецьких окупаційних військ на території України. Вбачаючи в солдатах нещодавніх ворогів, селяни було зі самого початку негативно налаштовані щодо наявності ворожих військ. Однак після початку впровадження контрибуцій, штрафів, репресії з боку окупаційної адміністрації, пасивне невдоволення перерасло у повноцінну боротьбу проти свавілля.

По-друге, неспроможність уряду впровадити аграрні перетворення та повернення поміщицьких, дореволюційних укладів негативно сказалося на підтримці режиму Скоропадського. Як вже зазначалось раніше, пани селянами вважались смертельними ворогами на яких останні мали працювати. Після втечі та переділу поміщицького майна та землі. Селяни не були готові повертати все як було. Як то кажуть, час минув. Та знов таки, чим більше ставало свавілля, тим активніше починали діяти повстанці. Якщо на початку все обмежувалось підпалами, саботуванням повернення майна та знищенням посівів, то закінчилося повноцінною партизанською війною.

Слід зауважити, що селянські банди чи загони не були однорідними. Політичний спектр їх був доволі широкий. Кожна політична сила, яка намагалась закріпити свою владу та повалити гетьмана, активно вела серед селян агітацію. Серед таких популярністю в селян користувалось небагато

– це представники соціалістичних партій, більшовики та автономні отаманські, можливо їх можна назвати анархістськими. Кажучи про Харківську губернію ми можемо константувати, що найбільшим впливом на цих територіях користувалися комуністи та їх союзники. Зумовлювалось це декількома факторами: територіальна близькість до більшовицької Росії, що набагато спрощувало можливості для агітації. Також повстанські загони, які діяли в регіоні найчастіше йшли на союз з більшовиками заради отримання зброї, припасів чи місця для втечі в сірій зоні. В радянській історіографії наголошувалась теза, що провідну роль у організації селянських виступів відіграла партія більшовиків. Проте, це не відповідає дійсності. Чи мали вони вплив? Безперечно так, однак не вирішальний. Українські національні сили теж не змогли консолідувати навколо себе велику частину селянства. Найчастіше повстанці діяли у власних інтересах, проявляючи таким чином вже сформовану соціальне або класове розуміння в селян на той час. Це призвело до того, що почало формуватися таке явище, як отаманщина. Останні нерідко номінально приєднувались до політичних груп, інколи за власними переконаннями або виходячи з власних цілей. Це не означає, що серед таких угруповань не було власних ідейних переконань. Хоча як покаже подальший хід історії, це більше виключення з правила. На моє переконання це зумовлено низькою політичною грамотністю селянства та не вмінням через недостатність досвіду розуміти всі за та проти рішень, які вони приймали чи не приймали.

Підсумовуючи, повстанський рух 1918 році став вирішальним чинником повалення гетьманату. Однак у той самий час він зробив можливим повернення більшовиків, які принесуть майже те саме, що й німці. В майбутньому селяни повставатимуть й проти них, однак це вже зовсім інша історія.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922). Упорядкував Кавунник В.Л. Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2018. 612с.
2. Бавико О. Структурна характеристика політичної опозиції гетьманатові П. Скоропадського / // Наукові записки. 2007. Вип. 34. С.344.
3. Верстюк В. Ф. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). К.: Наук. думка, 1991. С. 36.
4. Відозва Директорії Української Народньої Республіки
URL: [https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918\(11\)15.vidozva_unr.php](https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(11)15.vidozva_unr.php) (дата звернення 08.11.2024)
5. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917-1921 років / Під заг. ред. В. Лободаєва; Авт. кол.: Д. Архирейський, П. Ісаков, М. Ковальчук, Д. Красносілецький, В. Лободаєв, Б. Малиновський, Ю. Митрофаненко, Д. Михайличенко, В. Резніков. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017 с. 75.
6. Воробйов А.Г. Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине (1917-1927). Изюм: Окрпофком, 1927 С.34
7. Гай-Нижник П. П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917-1930 рр.). К.: Цифра-друк, 2006. С.117
8. Гай-Нижник П. П. Український Державний Земельний банк в світлі офіційних документів Гетьманату 1918 р. // Український селянин. 2008. Вип. 11. С. 29.
9. Гай-Нижник П.П. Боротьба спецслужб П.Скоропадського з антигетьманським підпіллям в Україні.

URL: https://hainyzhnyk.in.ua/doc/2013doc.borotba_spetssluzb.php (дата звернення 15.09.2024)

10. Горький М., Минц И., Эйдеман Р. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов). Госиздат, 1936. С. 168.
11. Грамота до всього українського народу // Державний Вістник. 16 травня 1918.
12. Граціозі А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918-1919 годы : очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях. АИРО-XX, 1997. С. 61.
13. Грамота до всього українського народу. Державний Вістник. 1918, 16 травня.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18#Text> (дата звернення 08.11.2024)
14. Документи о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / під ред. И. И. Минца и Е. Н. Городецкого. Москва: ОГИЗ, Госполитиздат, 1942. С.178.
15. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: документально-наукове видання. В 2-х т. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року / Упорядн. К. Ю. Галушко. К.: Темпора, 2002. С. 197
16. Еткіна І.І. Політична свідомість селянства Чернігівської губернії під час Української революції 1917–1921 рр. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наукових статей. Вип. 7. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. С.152
17. Еткіна І.І. Реалізація аграрної політики Гетьманату П. Скоропадського в Чернігівській губернії / Проблеми історії України XIX – початку XX ст. 2011. Вип. 18. С. 260.
18. Закон “Про передачу хліба врожаю 1918 року в розпорядження держави” (15 липня 1918 року)

URL: <https://pravo.studio/derjavi-prava-istoriya/zakon-pro-peredachu-hliba-vrojaju-1918-roku-70844.html> (дата звернення 15.09.2024)

19. Закон Української Держави про міри боротьби з розрухою сільського господарства. 8 липня 1918 р.

URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/80-1_1064-1-243-2-jpg/ (дата звернення 11.08.2024)

20. Ісаїв Л., Щибря Л. Отаман Савонов. Харків: С.А.М.. 2014. 276с.

21. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Харківська область / Ред. кол. тому: Сіроштан М. А. (голова редкол.), Астахов В. І., Бурик Г. Г., Голиков С. З., Драч А. С., Дяченко М. Т., Колісник М. К., Ксензенко М. І., Лавриненко Л. Л., Мірошников І. Я., Михаєвич М. А., Окладной Г. М., Островський С. Я., Романенко К. Ф., Рущенко П. Т., Рибалка І. К., Селіванов В. М. (відп. секр. редкол.), Склярів Ю. О., Слюсарський А. Г., Сиров П. К., Шиян К. К., Ярмолівч О. М. АН УРСР. Інститут історії. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. 664 с.

22. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область / Ред. кол. тома: Макухін І. Я. (голова редкол.), Гриченко І. Т., Долгін Г. С., Калітаєв К. Г., Кафтарян С. М., Козирєв П. В., Косяк О. О., Малкієль С. В., Підопригора А. Я., Полохов В. М., Сахарова Н. Ф. (відп. секр. редкол.), Скрипник В. Д., Ступак Ю. П. АН УРСР. Інститут історії. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 696 с.

23. Качинський Б. Аграрний рух за часів гетьманщини. Літопис революції №2(29). С

24. Ковалевський М.М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. Накладом Марії Ковалевської. Інсбрук 1960. С. 462.

25. Ковальова Н. А. Селянська революція в Наддніпрянській Україні (1902 – 1922 рр.). Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 2020. С. 239.

- 26.Ковальова Н.А Селяни, поміщики і держава:конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2016. С. 230.
- 27.Королівський С.М., Рибалка І.К. Гражданская война на Украине. 1918-1920 Т. 1, кн. 1 : Освободительная война украинского народа против немецко-австрийских оккупантов. Разгром буржуазно-националистической Директории. Видавництво Наукова думка (Київ). 1967., 873.С.
- 28.Костенко С. В. Створення та розвиток селянської спілки в часи гетьманату П. Скоропадського // Гуманітарний журнал. 2013. № 3. С.102-103.
29. Лободаєв В.М. Участь Вільного козацтва в селянському повстанському русі (травень – серпень 1918 р.) Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 20. С. 71.
- 30.Лозовий В. С. Продовольче становище в Україні в період гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік). Студії з історії української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С.185
31. Лозовий В. С. Ставлення селянства Поділля до гетьманської влади (1918 р.). Український селянин. 2005. Вип. 9. С. 179-182.
- 32.Лозовий В.С Селянська правосвідомість у добу української революції. Український історичний журнал. 2005. № 6. С. 92
- 33.Любовець О.М. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П.Скоропадського // Український історичний журнал. 2008. №4. С.60-72

- 34.Мельничук К.В. Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. Миколаїв. Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2017.Вип. 18. С.36
- 35.Михайлюк О. В. Селянство Наддніпрянської України в перші десятиліття XX ст. (1900 – 1922 рр.): Соціокультурні трансформації. Дніпропетровськ 2009. 410с.
- 36.33.Михайлюк О.П. Гетьманський режим і селянство: причини конфронтації. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р., : збірник. Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. С.256
- 37.Могиланский М. М. ТрагедияУкраины(из пережитого в Киеве в 1918 году)
URL:<https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919.mogylyanskyi.php> (дата звернення 08.11.2024)
- 38.Мотенко Я. В., Шишкіна Є. К. Соціально-економічна характеристика селянства Харківської губернії напередодні української революції 1917-1921 років. Вісник НТУ «ХП». 2015. № 56 (1165) С. 43
- 39.Мотенко Я.В. Селянський рух в Харківській губернії (1917-1921): дис. канд. іст. наук 2005. С. 96.
- 40.Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В.А.Смолій (голова), Г.В.Боряк, В.Ф. Верстюк, С.В.Кульчицький, В.М.Литвин, Р.Я.Пиріг, О.П.Реєнт, О.С.Рубльов, В.Ф.Солдатенко, Ю.І.Терещенко. НАН України. Інститут історії України. К.: НВП Видавництво “Наукова думка” НАН України, 2011. Кн. 1. С.289
- 41.Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2011. С. 336

- 42.Пиріг Р. Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018 358с.
- 43.Пиріг Р.Я. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. 2006. № 3. С.75
- 44.Підлісний Д. В. Діяльність П. І. Заліського на посаді Харківського губернського старости (травень-липень 1918 року) Інтелігенція і влада. Серія : Історія. 2007. Вип. 9 С. 228.
- 45.Пітик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.). Київ 2008. С.35.
- 46.Под немецкой пятой. Літопис Революції. Вип №3(8) С. 196
- 47.Резніков В.В. Антигетьманський повстанський рух на Слобожанщині (травень-листопад 1918 року) "Молодий вчений" № 5 (20) С.
48. Резніков В.В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині (1918-1923рр) дис. ... канд. іст. наук. Харків 2016. С. 80.
- 49.Резніков В.В. Селянський повстанський рух на Слобожанщині в 1918 – 1923 рр. Частина I (1918 – грудень 1919 рр.). Х.: НУЦЗУ, ХДУХТ, 2017. 197 с
- 50.Романченко Ю.А З партизанського руху в “нейтральній зоні”. Літопис Революції. Вип.5-6(38-39). С.217.
- 51.Селянство Черкащини в добу Української революції 1917 – 1921 рр.: Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: Т.А. Клименко, С.В. Корновенко. В.М. Мельниченко, Ю.Г. Пасічна. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2017. С. 111
- 52.Скоропадський П.П. Спогади. Квітень 1917 – грудень 1918. Наш Формат. Київ. 2023. С 456

53. Солдатенко В.Ф. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 5–19.
54. Украина. Законы. Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской Державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Вып. 5 (апрель–июнь). Одесса : Практическое правоведение, 1918. С 11.
55. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки. Упорядник Вольфрам Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг, П.Ліб, Г.Касьянов та інші. К.: Ніка-Центр, 2015.
56. Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. К.: Темпора, 2015. С.37.
57. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б., Чехович В.А. К.: Либідь, 1997. С
58. Хоменко О. Діяльність уряду Української Держави у подоланні продовольчої кризи: структурно-організаційний аспект. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 67, том 2, 2023 С.49
59. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. К. : Ін Юре, 1997. Т.2: Лютий 1917. 1996. С. 67-68.
60. Baker M. R Peasants, Power, and Place. Revolution in the Villages of Kharkiv Province, 1914–1921 / Editorial Board: Michael S. Flier, George G. Grabowicz, Lubomyr Hajda, Serhii Plokhy. Ukrainian Research Institute Harvard University. Cambridge, Massachusetts, 2016. 285 p.

Шелудько О.О. Селянський повстанський рух на Харківщині в період Гетьманату (1918 р.).

Резюме. У цій роботі було досліджено причини, історію зародження та радикалізації селянського повстанського руху на території Харківської губернії в період Гетьманату 1918 року. На основі документів, спогадів та інших досліджень зроблені висновки щодо історії даного соціального явища. Крім цього були проаналізовані причини, які безпосередньо вплинули на загострення ситуації та подальшу ескалацію. Також автором була зроблена спроба змалювання політичного та соціального портрета тодішнього селянина. Автором було визначено тодішню соціально-політичні обставини в середині яких й зародився повстанський рух.

Sheludko O.O. Peasant insurgency in the Kharkiv region during the Hetmanate (1918).

Summary. This paper investigates the causes, history of the origin and radicalization of the peasant insurgency in the Kharkiv province during the Hetmanate of 1918. Based on documents, memoirs, and other research, conclusions were drawn about the history of this social phenomenon. In addition, the reasons that directly influenced the aggravation of the situation and further escalation were analyzed. The author also made an attempt to draw a political and social portrait of the peasant of that time. The author has identified the socio-political circumstances of the time in which the insurgency was born.